

UHASSELT

KNOWLEDGE IN ACTION

School voor Educatieve Studies

Educatieve master in de economie

Masterthesis

Evaluatie van de nieuwe eindtermen financiële basisgeletterdheid in de eerste graad van het secundair onderwijs

Ulrike Uitdebroeks

Scriptie ingediend tot het behalen van de graad van Educatieve master in de economie

PROMOTOR :

dr. Kenneth DE BECKKER

UHASSELT

KNOWLEDGE IN ACTION

www.uhasselt.be
Universiteit Hasselt
Campus Hasselt:
Martelarenlaan 42 | 3500 Hasselt
Campus Diepenbeek:
Agoralaan Gebouw D | 3590 Diepenbeek

2021

2022

School voor Educatieve Studies

Educatieve master in de economie

Masterthesis

Evaluatie van de nieuwe eindtermen financiële basisgeletterdheid in de eerste graad van het secundair onderwijs

Ulrike Uitdebroeks

Scriptie ingediend tot het behalen van de graad van Educatieve master in de economie

PROMOTOR :

dr. Kenneth DE BECKKER

Woord vooraf

Met deze masterproef sluiten wij onze Educatieve Master in de Economie aan de Universiteit Hasselt af. Deze thesis heeft betrekking op de mate waarin de eindtermen financiële basisgeletterdheid bereikt werden sinds ze van kracht zijn gegaan op 1 september 2019. Eerst wordt een kritische literatuurstudie uitgevoerd in combinatie met een kwalitatief onderzoek. Hierbij worden Vlaamse leerkrachten geïnterviewd over onder andere de mate waarin en de manier waarop ze financiële geletterdheid bij hun leerlingen hebben aangereikt. Vervolgens wordt via een kwantitatief onderzoek nagegaan in welke mate de eindtermen financiële basisgeletterdheid bereikt werden door leerlingen uit het eerste jaar van de tweede graad.

Het voltooien van deze proef vergde veel tijd en toewijding, maar wij verwierven op deze manier belangrijke kennis en vaardigheden waarmee we deze opleiding kunnen afsluiten en die ongetwijfeld een positieve bijdrage zullen hebben aan ons toekomstig leraarschap. Dat was mogelijk dankzij bijdragen van enkele andere personen. Via deze weg maken we dus graag gebruik van de mogelijkheid om deze personen te bedanken.

Allereerst willen wij onze promotor Dr. Kenneth De Beckker bedanken voor de goede begeleiding doorheen het schrijven van de masterproef. Zonder deze begeleiding had onze masterstudie niet tot stand kunnen komen. Wij danken hem voor de feedback en hulp tijdens het uitvoeren van dit onderzoek.

Daarnaast zouden we de respondenten van het onderzoek willen bedanken voor de tijd die ze hebben vrijgemaakt om de vragenlijst in te vullen. Zonder de deelname van de leerlingen aan het onderzoek hadden we geen antwoord kunnen bieden op de centrale onderzoeksvraag. Bovendien danken we de leerkrachten van de secundaire scholen die meewerkten aan het onderzoek. Zij maakten tijd vrij tijdens hun lessen om de leerlingen uit het eerste jaar van de tweede graad de vragenlijst te laten invullen of om ons enkele toelichtingen te geven omtrent het aanreiken van financiële geletterdheid in een interview.

Tot slot willen we enkele personen uit onze persoonlijke leefomgeving bedanken voor de vele steun doorheen het volledige academiejaar. Zowel onze familie, vrienden als medestudenten stonden steeds voor ons klaar. Bovendien zouden we enkelen van hen specifiek willen bedanken voor hun kritische visie en hun hulp bij het voltooien van onze masterproef.

Abstract

Op 1 september 2019 gingen er in Vlaanderen in het eerste jaar van de eerste graad van het secundair onderwijs nieuwe eindtermen van kracht. Tijdens de modernisering van het onderwijs werd meer specifiek het concept eindtermen basisgeletterdheid geïntroduceerd. Deze eindtermen moeten door elke leerling afzonderlijk bereikt worden op het einde van de eerste graad van het secundair onderwijs. Indien een leerling de eindtermen basisgeletterdheid bereikt, wordt er verondersteld dat die leerling voldoende is voorbereid op de huidige maatschappij. Aangezien onder andere de bekwaamheid om weloverwogen financiële beslissingen te nemen een essentiële levensvaardigheid is in de eenentwintigste eeuw, werd er een financiële component aan de reeks basisgeletterdheden toegevoegd: de financiële basisgeletterdheid. Er werden drie eindtermen met betrekking tot financiële basisgeletterdheid, dingen die een jongere in de eenentwintigste eeuw moet kunnen om sterk te staan tegen allerhande tegenslagen of moeilijkheden in de samenleving, ontworpen:

BG 11.1	De leerling verklaart zijn keuzegedrag bij aankopen rekening houdend met zijn behoeften en beïnvloedende factoren.
BG 11.2	De leerling licht de veiligheid, risico's en kosten verbonden aan het gebruik van betaalmiddelen en verkoopkanalen toe.
BG 11.3	De leerling maakt budgettaire keuzes voor zichzelf rekening houdend met een eigen budget en een gezinsbudget.

Twee schooljaren later werd het tijd om alvast eens een blik te werpen op de eerste generatie leerlingen die afstudeerden aan de gemoderniseerde eerste graad. In deze masterproef is bijgevolg gezocht naar een antwoord op de centrale onderzoeksvraag: "In welke mate werden de eindtermen financiële basisgeletterdheid bereikt sinds ze van kracht zijn gegaan in 2019?". Teneinde deze vraag te beantwoorden werd enerzijds een literatuurstudie en anderzijds een empirische studie uitgevoerd. In de literatuurstudie werd onderzocht wat financiële geletterdheid is, welke mogelijkheden er zijn om financiële geletterdheid aan te brengen en hoe financiële geletterdheid in het Vlaams onderwijs wordt aangepakt. De verworven inzichten uit de literatuurstudie, alsook de semigestructureerde interviews met leerkrachten van het secundair onderwijs, vormden de basis voor de ontwikkeling van een vragenlijst. Deze vragenlijst werd afgenomen bij leerlingen die in schooljaar 2021-2022 in het derde middelbaar zitten. Zij studeerden in het tweede middelbaar af in schooljaar 2020-2021 en zouden dus de nieuwe eindtermen bereikt moeten hebben.

Uit onderzoek bleek dat de meerderheid van de 210 respondenten de eindtermen financiële basisgeletterdheid bereikt heeft. Desalniettemin hebben niet alle respondenten deze eindtermen bereikt, terwijl dit wel degelijk een vereiste is. Wanneer BG 11.1 onder de loep genomen wordt, kan er gesteld worden dat alle respondenten deze eindterm behaald hebben. Datzelfde kan niet over BG 11.2 en BG 11.3 gezegd worden, waarbij de financiële basisgeletterdheid van respectievelijk vier respondenten en elf respondenten in vraag gesteld kan worden.

Er kan bijgevolg geconcludeerd worden dat het Vlaams onderwijs de leerlingen over het algemeen klaarstoomt om te functioneren in de samenleving op financieel vlak. Er is evenwel nog ruimte voor verbetering: alle leerlingen moeten de nieuwe eindtermen financiële basisgeletterdheid bereiken.

Inhoudsopgave

Woord vooraf

Abstract

Inhoudsopgave

Lijst van figuren en tabellen

Lijst van figuren

Lijst van tabellen

A. Onderzoeksplan	1
1. Probleemstelling	1
2. Onderzoeksopzet	2
B. Literatuurstudie	4
1. Wat is financiële geletterdheid?	4
1.1. Het begrip 'financiële geletterdheid'	4
1.2. Belang financiële geletterdheid.....	6
1.3. Determinanten van financiële geletterdheid.....	7
2. Welke mogelijkheden zijn er om financiële geletterdheid aan te brengen?	10
2.1. Financiële educatie door de realiteit te betrekken en ervaring op te doen	10
2.2. Financiële educatie implementeren in het dagelijkse leven	12
2.3. Toepassing: <i>Budget Responsible</i>	13
3. Hoe wordt financiële geletterdheid in het Vlaams onderwijs aangepakt?.....	15
3.1. Financiële geletterdheid bij Vlaamse jongeren.....	15
3.2. Aanpak financiële geletterdheid in Vlaanderen	15
3.3. Wikifin	20
3.4. Interviews met leerkrachten	21
C. Methodologie	24
1. Vragenlijst	24
2. Respondenten	25
3. Data	25
4. Analyse	25
D. Resultaten	26
1. Beschrijving steekproef	26
2. Analyses betreffende de eindtermen financiële basisgeletterdheid.....	27
2.1. Analyses betreffende BG 11.1	32
2.2. Analyses betreffende BG 11.2	35
2.3. Analyses betreffende BG 11.3.....	37
E. Conclusie en discussie	40
F. Referentielijst	43

G. Bijlagen	46
Bijlage 1: Eindtermen 'Economische en financiële competenties' (A-stroom).....	46
Bijlage 2: Eindtermen 'Economische en financiële competenties' (B-stroom).....	51
Bijlage 3: Eindtermen financiële basisgeletterdheid (A-stroom en B-stroom).....	54
Bijlage 4: Interviewleidraad	56
Bijlage 5: <i>Informed consent</i> (school)	57
Bijlage 6: <i>Informed consent</i> (leerkracht)	58
Bijlage 7: Vragenlijst met juiste oplossingen	59
Bijlage 8: Creatief eindproduct	72

Lijst van figuren en tabellen

Lijst van figuren

Figuur 1: Componenten van financiële geletterdheid.....	5
Figuur 2: Bereiking Financiële BG – Gehele steekproef.....	28
Figuur 3: Bereiking Financiële BG – Per school.....	31

Lijst van tabellen

Tabel 1: Eindtermen 'Economische en financiële competenties' (A-stroom)	18
Tabel 2: Eindtermen 'Economische en financiële competenties' (B-stroom)	19
Tabel 3: Eindtermen financiële basisgeletterdheid (A-stroom en B-stroom)	20
Tabel 4: Beschrijving steekproef in functie van school en geslacht.....	26
Tabel 5: Beschrijving steekproef in functie van school en geboortjaar.....	26
Tabel 6: Puntenverdeling.....	27
Tabel 7: Analyse Financiële BG – Gehele steekproef.....	28
Tabel 8: Definities en waarden variabelen	29
Tabel 9: Regressiemodellen drijvers totaalscore eindtermen financiële BG	30
Tabel 10: Analyse Financiële BG – Scholen t.o.v. gehele steekproef.....	30
Tabel 11: Analyse BG 11.1 – Gehele steekproef.....	33
Tabel 12: Analyse BG 11.1 – Scholen t.o.v. gehele steekproef.....	33
Tabel 13: Regressiemodellen drijvers totaalscore eindterm BG 11.1	34
Tabel 14: Analyse BG 11.2 – Gehele steekproef.....	35
Tabel 15: Analyse BG 11.2 – Scholen t.o.v. gehele steekproef.....	36
Tabel 16: Regressiemodellen drijvers totaalscore eindterm BG 11.2	37
Tabel 17: Analyse BG 11.3 – Gehele steekproef.....	38
Tabel 18: Analyse BG 11.3 – Scholen t.o.v. gehele steekproef.....	38
Tabel 19: Regressiemodellen drijvers totaalscore eindterm BG 11.3	39

A. Onderzoeksplan

1. Probleemstelling

Op 1 september 2019 gingen er in Vlaanderen in de eerste graad van het secundair onderwijs nieuwe eindtermen van kracht. Zodoende werd het concept basisgeletterdheid geïntroduceerd, wat zich richt op elke individuele leerling. Er dient dus nagegaan te worden of elke individuele leerling de eindtermen basisgeletterdheid bereikt heeft. Financiële geletterdheid kreeg ook een plaats sinds de modernisering van het secundair onderwijs in Vlaanderen in 2019. Meer specifiek gingen er drie eindtermen van kracht met betrekking tot financiële basisgeletterdheid (Agentschap voor Hoger Onderwijs Volwassenenonderwijs Kwalificaties en Studietoelagen Afdeling Kwalificaties en Curriculum, 2022):

- BG 11.1 De leerling verklaart zijn keuzegedrag bij aankopen rekening houdend met zijn behoeften en beïnvloedende factoren.
- BG 11.2 De leerling licht de veiligheid, risico's en kosten verbonden aan het gebruik van betaalmiddelen en verkoopkanalen toe.
- BG 11.3 De leerling maakt budgettaire keuzes voor zichzelf rekening houdend met een eigen budget en een gezinsbudget.

Alle leerlingen die in 2021 afstudeerden in het tweede middelbaar zouden dus bovenstaande eindtermen met betrekking tot financiële basisgeletterdheid bereikt moeten hebben. Vandaar zal in deze masterproef nagegaan worden in welke mate de financiële basisgeletterdheid bereikt werd sinds de nieuwe eindtermen van kracht zijn gegaan in 2019. Om dat na te gaan, wordt getracht een antwoord te formuleren op onderstaande centrale onderzoeksvraag.

Centrale onderzoeksvraag: In welke mate werden de eindtermen financiële basisgeletterdheid bereikt sinds ze van kracht zijn gegaan in 2019?

De literatuurstudie wordt opgebouwd rond drie deelvragen.

Deelvraag 1: Wat is financiële geletterdheid?

Deelvraag 2: Welke mogelijkheden zijn er om financiële geletterdheid aan te brengen?

Deelvraag 3: Hoe wordt financiële geletterdheid in het Vlaams onderwijs aangepakt?

Steunend op deze drie deelvragen kan via een kwantitatief onderzoek een antwoord geformuleerd worden op de centrale onderzoeksvraag. Er wordt namelijk een vragenlijst opgesteld die zal worden ingevuld door leerlingen van het derde middelbaar. Deze vragenlijst zal tot stand komen door het formuleren van een antwoord op de drie bovenstaande deelvragen. De deelvragen zullen beantwoord worden door middel van het raadplegen van bestaande literatuur en het afnemen van interviews bij leerkrachten van het secundair onderwijs.

De eerste deelvraag zal inzoomen op het begrip financiële geletterdheid. Daarnaast zal ook het belang van financiële geletterdheid benadrukt worden. Bovendien kunnen enkele determinanten het niveau van financiële geletterdheid beïnvloeden. Vandaar worden ook deze determinanten opgenomen in de literatuurstudie.

De tweede deelvraag focust op de mogelijkheden die er zijn om financiële geletterdheid aan te brengen, waarbij de wetenschappelijke literatuur omtrent financiële educatie besproken wordt.

Tot slot wordt er in de derde deelvraag onderzocht hoe financiële geletterdheid in het Vlaams onderwijs wordt aangepakt. Er zal hierbij gekeken worden naar eerdere onderzoeken omtrent financiële geletterdheid bij jongeren. Vervolgens wordt toegespitst op de aanpak die in Vlaanderen gehanteerd wordt sinds 2019. Eveneens zal er in gesprek gegaan worden met Vlaamse leerkrachten. Via semigestructureerde interviews zal onder andere achterhaald worden in welke mate en op welke manier ze financiële geletterdheid bij hun leerlingen hebben aangereikt.

2. Onderzoeksopzet

Eerst wordt getracht een antwoord te formuleren op de hierboven vermelde deelvragen door middel van een kritische analyse van bestaande wetenschappelijke literatuur en semigestructureerde interviews met Vlaamse leerkrachten van het secundair onderwijs. Naast academische papers bevat de literatuurstudie bijvoorbeeld ook publicaties, analyses en rapporten van instanties. De literatuur zal zowel bekomen worden via het opzoeken van zoektermen en trefwoorden, zoals financiële geletterdheid en *financial literacy*, als via combinaties ervan. Deze literatuur wordt verkregen via onze promotor, de catalogus van de Universiteit Hasselt en de digitale databank Google Scholar. Ook via bibliografieën van wetenschappelijke artikels zal literatuur verzameld worden.

Alvorens wetenschappelijke artikels opgenomen worden in het kritisch literatuuronderzoek, zal de kwaliteit ervan beoordeeld worden. Enkele cruciale elementen zullen dus nagegaan worden. Hierbij spelen het profiel van de auteur en de ouderdom van de publicatie een rol. Ook inhoudelijk zal er gekeken worden naar de aanwezigheid van een expliciete vraagstelling, een conclusie en een goed onderbouwde verantwoording van de methode. Bovendien zal de aanwezigheid van voldoende en hoogwaardige literatuurverwijzingen in acht genomen worden bij de beoordeling. Een paper die gepubliceerd werd in een wetenschappelijk tijdschrift, wijst eveneens op enige mate van kwaliteit. Evenzeer zullen *peer reviews*, recensies, citaties en impactfactoren een belangrijke rol spelen bij het beoordelen van de kwaliteit van wetenschappelijke papers.

In de empirische studie wordt een kwantitatief onderzoek uitgevoerd. Meer specifiek wordt een vragenlijst opgesteld op basis van de verkregen informatie uit het literatuuronderzoek. Deze vragenlijst wordt aangemaakt via Google Formulieren. Vervolgens zullen secundaire scholen gecontacteerd worden met de vraag om deze vragenlijst te laten invullen door alle leerlingen uit het derde middelbaar van de betreffende school. De respondenten van het onderzoek zijn dus leerlingen uit België (meer specifiek Vlaanderen, Limburg) die in schooljaar 2020-2021 afstudeerden in het tweede middelbaar en die momenteel (schooljaar 2021-2022) dus in het derde middelbaar zitten.

Normaliter zijn deze leerlingen dus geboren in het jaar 2007. De antwoorden van alle leerlingen zullen vervolgens geanalyseerd worden en zodoende kan nagegaan worden in welke mate de eindtermen financiële basisgeletterdheid bereikt werden sinds ze in 2019 van kracht zijn gegaan. Op die manier kan een antwoord geformuleerd worden op de centrale onderzoeksvraag.

B. Literatuurstudie

1. Wat is financiële geletterdheid?

1.1. Het begrip 'financiële geletterdheid'

Het begrip 'financiële geletterdheid' wordt in de literatuur op diverse wijzen gedefinieerd, de ene definitie is al wat breder dan de andere definitie (De Beckker, Smits, Maldonado, Vermeersch, & De Witte, 2020; De Moor & Verschetze, 2017; Huston, 2010; Lentz & Maat, 2016). Bovendien wordt financiële geletterdheid dikwijls ten onrechte gelijkgesteld aan financiële kennis (De Moor & Verschetze, 2017; Huston, 2010). Huston (2010) poogde als eerste om het begrip op een brede manier te definiëren (De Beckker et al., 2020; De Moor & Verschetze, 2017; Huston, 2010):

"Measuring how well an individual can understand and use personal finance-related information."
(Huston, 2010)

Het hebben van persoonlijke financiële kennis en het toepassen van persoonlijke financiële kennis, kortom het begrijpen en het gebruik, komen hier samen om te bepalen hoe geletterd een individu is op financieel vlak (De Beckker et al., 2020). Dit staft de onrechtmatigheid om financiële kennis als een synoniem van financiële geletterdheid te zien.

Waar Huston (2010) de eerste aanzet gaf tot het breed definiëren van financiële geletterdheid, verzamelde Remund (2010) bestaande definities van financiële geletterdheid en deelde deze definities in vijf categorieën in: kennis van financiële concepten, capaciteit om over financiële concepten te communiceren, bekwaamheid om persoonlijke financiën te beheren, vaardigheden om gepaste financiële beslissingen te nemen en het vertrouwen om effectief te plannen voor toekomstige financiële noden (De Beckker et al., 2020; Lentz & Maat, 2016; Remund, 2010).

Naast Huston (2010), Remund (2010) en collega's ging ook de beleidshoek kijken naar de definitie van financiële geletterdheid (De Beckker et al., 2020). De Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling (OESO) stelde volgende definities op:

"Financiële geletterdheid is een combinatie van bewustzijn, kennis, vaardigheden, attitudes en gedrag die nodig zijn om gezonde financiële beslissingen te nemen en uiteindelijk individueel financieel welzijn te bereiken."

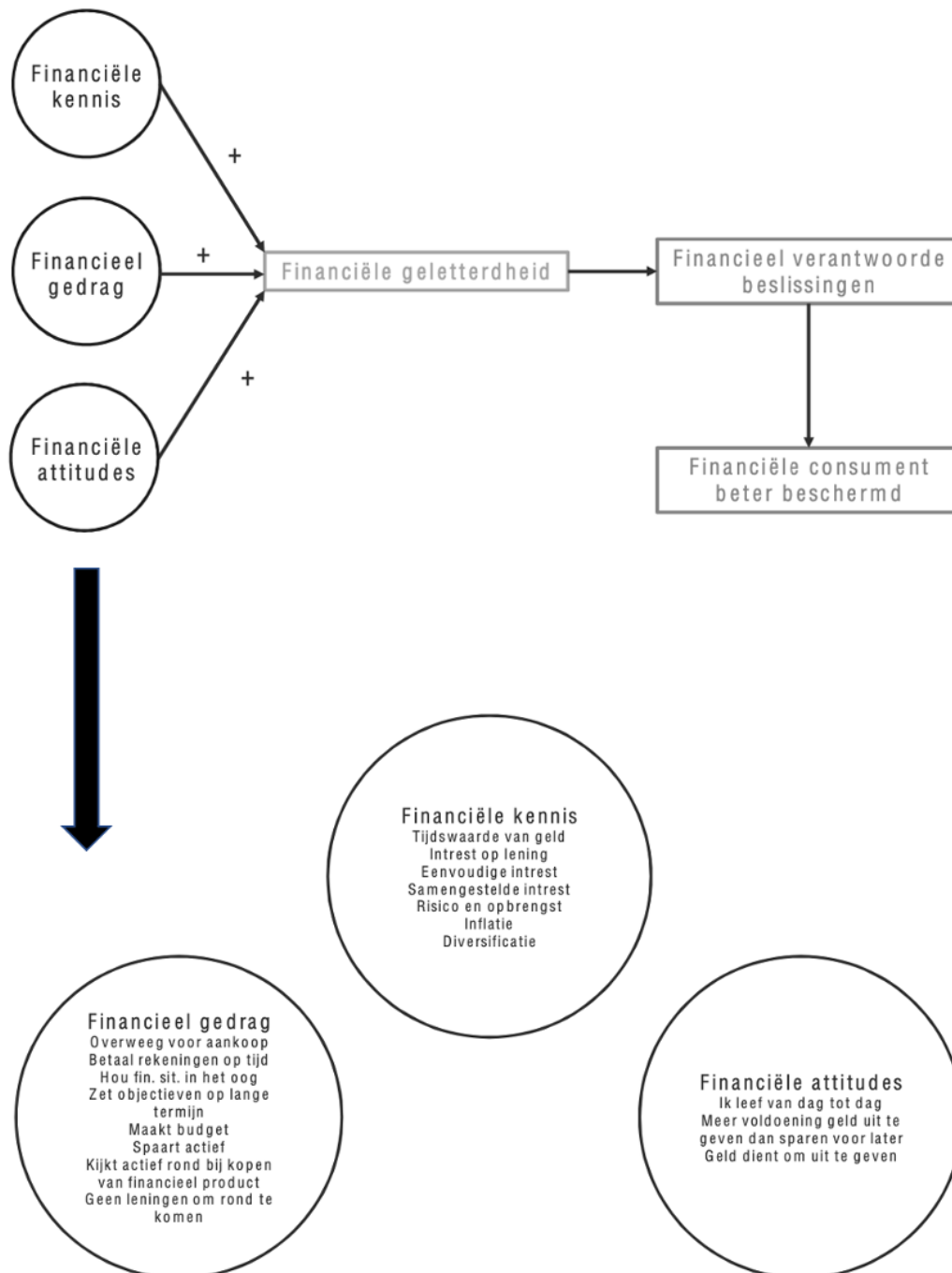
(De Beckker, 2020b, 2021; De Moor & Verschetze, 2017; Organisation for Economic Co-operation and Development International Network on Financial Education, 2011)

"Financiële geletterdheid is kennis en begrip van financiële concepten en risico's, en de vaardigheden, motivatie en het vertrouwen om dergelijke kennis en begrip toe te passen om effectieve beslissingen te nemen in een hele reeks financiële contexten, om het financiële welzijn van individuen en de samenleving te verbeteren en om deelname aan het economische leven mogelijk te maken."

(De Beckker et al., 2020; OECD, 2014b)

Hieruit kan geconcludeerd worden dat financiële geletterdheid zich moeilijk laat vatten in één concrete definitie. In deze masterproef zal de definitie van de OESO (2011) als leidraad gehanteerd worden. De reden is tweevoudig. Ten eerste zijn de Vlaamse onderwijsindeterminen omtrent financiële basiseducatie vertrokken vanuit de definities van de OESO (De Beckker et al., 2020). Ten tweede bevatten de definities van de OESO zowel elementen omtrent financiële kennis, elementen omtrent financiële attitudes als elementen omtrent financieel gedrag (Autoriteit voor Financiële Diensten en Markten, 2015; De Beckker et al., 2020; De Moor & Verschetze, 2017; Van Damme, 2015).

Figuur 1: Componenten van financiële geletterdheid

(Autoriteit voor Financiële Diensten en Markten, 2015; Van Damme, 2015)

1.2. Belang financiële geletterdheid

De internationale en de nationale beleidshoek houden zich steeds meer bezig met financiële geletterdheid vanuit een groeiend belang en noodzaak vanwege verschillende belangrijke evoluties (De Beckker, 2020a; De Beckker et al., 2020; Van Damme, 2015). Ze gingen, zoals hierboven aangehaald, bijvoorbeeld kijken naar de definitie van financiële geletterdheid (De Beckker et al., 2020). Op verschillende niveaus raakt de beleidshoek overtuigd van de noodzaak en het belang van financiële vorming en bijgevolg ook van financiële geletterdheid (Van Damme, 2015). Om dit fenomeen te verklaren, worden verschillende redenen teruggevonden. Op enkele van deze redenen wordt hieronder dieper ingegaan.

Een eerste reden is de stijging van de levensverwachting dankzij de vooruitgang in de gezondheidszorg. Als gevolg van de gestegen levensverwachting is de nood aan financiële planning op langere termijn toegenomen (Van Damme, 2015). Langer leven gaat namelijk gepaard met een kost. De kwalen van het ouder worden, worden niet steeds gedekt door de ziekteverzekering. Als gepensioneerde wordt men dus vaak met extra kosten geconfronteerd (De Beckker, 2021; Van Damme, 2015). Gepensioneerden moeten zichzelf hierop bijgevolg voorzien: door financieel te plannen (De Beckker, 2021). Deze demografische evolutie, de stijgende levensverwachting gepaard met dalende geboortecijfers, leidt tot een grotere groep gepensioneerden in vergelijking met de beroepsbevolking (De Beckker, 2020a). Dit onevenwicht zorgt ervoor dat de overheden genoodzaakt zijn om te bezuinigen op de pensioenuitkeringen. Naar aanleiding van deze bezuinigingen moet de bevolking haar pensioen op een verstandige manier plannen en haar spaargeld verhogen om zich op pensioengerechtigde leeftijd goed te blijven voelen (De Beckker, 2020a, 2021; De Beckker, Compen, De Bock, & Schelfhout, 2019; De Beckker et al., 2020).

Een tweede reden die pleit voor het versterken van de financiële geletterdheid van de bevolking is het feit dat financieel laaggeletterden minder sparen voor onvoorziene omstandigheden (De Beckker et al., 2020). Nochtans is het voorzien van een buffer aangeraden. Indien er op kortere termijn dan bijvoorbeeld een tegenslag komt, is dit niet noodzakelijk een probleem (De Beckker, 2021). Opnieuw speelt hier het beheren van het budget een belangrijke rol (De Beckker et al., 2020).

Uit onderzoek blijkt tevens dat financieel laaggeletterden niet enkel minder sparen voor onvoorziene omstandigheden, maar ook een hoger schuldniveau hebben en meer gebruikmaken van krediet (De Beckker et al., 2020). Dat is de derde reden waarom de beleidsniveaus streven naar een hogere financiële geletterdheid van de bevolking. Financiële geletterdheid wordt vaak gelinkt aan schuldbeheer. Als schuldenaar dien je niet alleen met de schuld om te gaan, maar ook met de kost van die schulden (De Beckker, 2021). Inzetten op het financieel vormen van de bevolking kan ertoe bijdragen dat de totale schuldenlast van huishoudens afgebouwd wordt. Indien de totale schuldenlast van huishoudens afgebouwd wordt, kunnen daaruit voortvloeiende economische en maatschappelijke kosten worden beperkt (Van Damme, 2015). Bovenstaande in acht genomen, wijst op het belang om ook in te zetten op financiële geletterdheid bij de huidige generatie jongeren. Ze krijgen namelijk steeds vaker te maken met complexe financiële verantwoordelijkheden, taken en beslissingen. Een voorbeeld hiervan is het beheren van een studielening (De Beckker, Compen, et al., 2019).

Jongeren, maar ook kinderen en volwassenen, dienen over alsmaar meer eigen kennis te beschikken om allerlei (financiële) zaken te regelen. Technologie is niet meer weg te denken in de samenleving. Deze technologie maakt het mogelijk om online verschillende zaken te regelen op zelfstandige basis. Gezien deze evolutie kan er best van jongs af aan ingezet worden op het ontwikkelen van financiële vaardigheden (De Beckker, 2021). Denk hierbij bijvoorbeeld aan de mogelijkheden die gepaard gaan met de opkomst van e-commerce. E-commerce zorgt ervoor dat de mogelijkheid om geld uit te geven toegenomen is, dankzij het fenomeen dat vierentwintig uur per dag winkelen mogelijk maakt (De Beckker, 2020a). Deze technologische vooruitgang is de vierde reden die pleit voor het versterken van de financiële geletterdheid van de bevolking.

Een vijfde reden is fraude. Fraude is iets dat al jaren speelt. Desalniettemin is de online fraude toegenomen door de COVID-19 crisis. De bevolking moet voldoende gewapend zijn om met dat soort fraude om te gaan en zichzelf hiertegen te beschermen. Dat wijst op het belang om de bevolking voldoende vertrouwd te maken met manieren waarop er geld afhandig gemaakt kan worden (De Beckker, 2021).

Kortom, de bekwaamheid om weloverwogen financiële beslissingen te nemen, is een essentiële levensvaardigheid in de eenentwintigste eeuw. Om deze beslissingen in de eenentwintigste eeuw te nemen, een individu zijn of haar financieel welzijn in acht genomen, duikt het belang aan financiële geletterdheid op (De Beckker, Compen, et al., 2019).

1.3. Determinanten van financiële geletterdheid

Hoe financieel geletterd een persoon is, hangt af van verschillende factoren. De determinanten die bepalend zijn voor financiële geletterdheid kunnen in drie categorieën onderverdeeld worden: (1) socio-economische determinanten, (2) financiële socialisatie en (3) cultuur (De Beckker, 2020a, 2020b, 2021; De Beckker et al., 2020).

1.3.1. Socio-economische determinanten

De eerste categorie determinanten die bepalend zijn voor financiële geletterdheid zijn de socio-economische determinanten. Deze socio-economische determinanten kunnen opgesplitst worden in vier categorieën: (1) leeftijd, (2) geslacht, (3) opleiding en bekwaamheid en (4) andere (De Beckker, 2020a, 2021; De Beckker et al., 2020).

Leeftijd is een eerste bepalende factor voor financiële geletterdheid. Zo scoren volwassenen over het algemeen beter dan jongeren en ouderen op vlak van financiële geletterdheid (De Beckker, 2020a, 2021; De Beckker et al., 2020; Lusardi, Mitchell, & Curto, 2010, 2014). Niet enkel de leeftijd is een bepalende factor. Geslacht is een tweede bepalende factor voor financiële geletterdheid. Uit onderzoek blijkt dat vrouwen significant minder goed scoren dan mannen op vlak van financiële geletterdheid (Bucher-Koenen, Lusardi, Alessie, & Van Rooij, 2017; Chen & Volpe, 2002; De Beckker,

2020a, 2021; De Beckker et al., 2020). Bijgevolg is er sprake van een genderkloof. Desalniettemin kan deze genderkloof genuanceerd worden. Zoals reeds aangehaald valt onder financiële geletterdheid zowel financiële kennis, financiële attitudes als financieel gedrag. Wanneer louter de financiële kennis in acht genomen wordt, scoren vrouwen zwakker dan mannen. Desalniettemin, wanneer er gekeken wordt naar financieel gedrag, geldt het omgekeerde (De Beckker, De Witte, & Van Campenhout, 2019; De Beckker et al., 2020). De opleiding en de bekwaamheid vormen de derde categorie socio-economische determinanten (De Beckker, 2020a, 2021; De Beckker et al., 2020). Hoger opgeleiden scoren gemiddeld bijvoorbeeld beter op vlak van financiële geletterdheid dan laagopgeleiden (De Beckker et al., 2020; Lusardi & Mitchell, 2014). Onder de socio-economische determinanten vallen tevens andere determinanten dan leeftijd, geslacht en opleiding/bekwaamheid. Zo kunnen de volgende factoren eveneens impact hebben op de financiële geletterdheid van een persoon: de arbeidsmarktparticipatie, het ras of de etniciteit, de financiële middelen, het al dan niet hebben van een migratieachtergrond en dergelijke (De Beckker, 2020a, 2021; De Beckker et al., 2020).

1.3.2. Financiële socialisatie

Naast de socio-economische determinanten is er een cruciale rol weggelegd voor de financiële socialisatie (De Beckker, 2020b). Van jongs af aan leert men zaken aan, vaak op een onbewuste manier, via de gewoontes van de groep of de groepen waarin men leeft. Hetgeen beter bekend staat als socialisatie (De Beckker, 2020b; De Beckker et al., 2020). Hieruit kan opgemaakt worden dat financiële geletterdheid, waar onder andere financiële kennis onder valt, niet louter een resultaat is van formeel leren. Door te interacteren met anderen zal de financiële geletterdheid bijgespijkerd of verworven worden (De Beckker, 2020a; De Beckker et al., 2020). Al doende leert men (De Beckker, 2021).

Socialisatie kan door verschillende agenten geïnitieerd worden. Enkele voorbeelden van socialisatieagenten zijn de familie, de school of het werk (De Beckker, 2020a; De Beckker et al., 2020; Grohmann, Kouwenberg, & Menkhoff, 2015; Shim, Barber, Card, Xiao, & Serido, 2010; Sohn, Joo, Grable, Lee, & Kim, 2012). Ouders treden op als de belangrijkste agent in het proces van (financiële) socialisatie (De Beckker, 2020a, 2020b, 2021; De Beckker et al., 2020; Shim et al., 2010). Hoe een gezinslid (later) financiële zaken aanpakt, kan zijn oorsprong vinden in de manier waarop binnen een gezin met geld omgegaan wordt. Hoewel de manier waarop er binnen een gezin met geld wordt omgegaan zich kan afspiegelen in hoe een gezinslid met financiële zaken omspringt, is de achtergrond van de ouders ook belangrijk in het proces naar financiële geletterdheid. Zowel de sociale als de educatieve achtergrond van de ouders beïnvloeden de financiële geletterdheid van de kinderen (De Beckker, 2020a, 2020b; De Beckker et al., 2020). De sociale achtergrond van de ouders in acht genomen, blijkt dat ouders die deel uitmaken van de arbeidersklasse minder proactief zijn in de financiële opvoeding van hun kinderen ten opzichte van ouders die deel uitmaken van de middenklasse (De Beckker, 2020a, 2020b; De Beckker et al., 2020; Luhr, 2018). De educatieve achtergrond van de ouders onder de loep genomen, blijkt dat ouders met een hoger opleidingsniveau gepaard gaat met kinderen die meer financieel geletterd zijn. Er is bijgevolg een positieve relatie

tussen de financiële geletterdheid van de kinderen en de hoogte van het opleidingsniveau van de ouders (De Beckker, 2020a, 2020b; De Beckker et al., 2020; Lusardi et al., 2010).

1.3.3. Cultuur

Financiële socialisatie vindt plaats op microniveau. Zo treden de socialisatieagenten, bijvoorbeeld de ouders, op dit niveau op. Desalniettemin vindt financiële socialisatie ook plaats op macroniveau. Het optreden van financiële socialisatie op macroniveau wordt gedefinieerd als cultuur (De Beckker, 2020a, 2021; De Beckker et al., 2020). Een cultuur kan in kader van dit onderzoek best omschreven worden als de verzameling van gewoontes en waarden die van generatie op generatie wordt overgedragen en zodoende een invloed uitoefent op de inwoners van een land of een streek (De Beckker et al., 2020).

Cultuur kan een invloed uitoefenen op financiële geletterdheid (De Beckker et al., 2020). Zo heerst er binnen een land of binnen een streek een bepaalde cultuur op vlak van financiën (De Beckker, 2021; De Beckker et al., 2020). Indien een cultuur van een land of een streek bijvoorbeeld gekenmerkt wordt door het vermijden van onzekerheid, gaat deze cultuur investeren in financiële geletterdheid als verzekering tegen onvoorziene gebeurtenissen (De Beckker et al., 2020). Tevens krijgt men onder andere de cultuur mee of men al dan niet open over geld mag praten (De Beckker, 2021).

2. Welke mogelijkheden zijn er om financiële geletterdheid aan te brengen?

Financieel geletterde individuen bezitten betere kennis, inzicht, vaardigheden en waarden om goede, geïnformeerde financiële beslissingen te nemen (Financial Well-Being Academy, 2019). Aangezien elk individu deze kennis en vaardigheden op verschillende momenten in het leven nodig heeft, bijvoorbeeld bij de aankoop van een woning of om zich te verzekeren tegen risico's (KU Leuven & Universiteit Antwerpen), is het dan ook van groot belang om hen dit reeds van jongs af aan bij te brengen. Daarom introduceerde het Vlaams onderwijs 'Economische en financiële competenties' als één van de zestien sleutelcompetenties gedurende de hervorming van het secundair onderwijs. Hierin kregen ook eindtermen met betrekking tot financiële (basis)geletterdheid een plaats (Agentschap voor Hoger Onderwijs Volwassenenonderwijs Kwalificaties en Studietoelagen Afdeling Kwalificaties en Curriculum, 2022), wat verder aan bod zal komen in de derde deelvraag. Hoe scholen en leerkrachten deze eindtermen moeten bereiken of wat de optimale manier is om financiële geletterdheid te implementeren in de lespraktijken is echter niet vastgelegd.

Financiële educatie is niet zomaar het bijbrengen van kennis over financiële producten en instellingen. Uit de eerste deelvraag volgt namelijk dat financiële geletterdheid enerzijds verwijst naar het beschikken over voldoende, kwalitatieve financiële kennis. Anderzijds verwijst het naar het vertonen van de juiste attitudes en het stellen van effectief gedrag om goede financiële beslissingen te nemen. Het is bijgevolg belangrijk dat financiële educatie op beide aspecten inzet. Momenteel heeft financiële educatie bij jongeren echter een grotere impact op financiële kennis dan op hun gedrag. Het is dus aangeraden om financiële educatie zo concreet mogelijk te maken en af te stemmen op hun leefwereld. De lespraktijken dienen zodoende afgestemd te worden op de leeftijd en de financiële keuzes verbonden aan die specifieke leeftijd. Zo zal een twaalfjarige zich minder kunnen identificeren met voorbeelden als op kot gaan, een autoverzekering betalen en dergelijke. Een goed inzicht in de leefwereld en de interesses van de leerlingen is bijgevolg essentieel om financiële educatie zo effectief mogelijk te organiseren (De Beckker, 2021).

2.1. Financiële educatie door de realiteit te betrekken en ervaring op te doen

Voldoende aandacht besteden aan financiële geletterdheid en inspelen op de leefwereld van leerlingen door voorbeelden te gebruiken waarin zij zich kunnen herkennen, zijn reeds stappen in de goede richting, maar effectieve financiële educatie gaat veel verder dan dat. Lessen gebaseerd op kennisoverdracht domineren momenteel in het onderwijs en bijgevolg eveneens financiële educatie (Olfat, Paddrik, Hayes, & Wold, 2013). Zoals reeds eerder aangehaald werd, is niet enkel financiële kennis essentieel om goede financiële beslissingen te kunnen nemen en optimaal te kunnen functioneren in de maatschappij, maar ook financieel inzicht, vaardigheden, attitudes en gedrag (Financial Well-Being Academy, 2019). Vandaar is het ten eerste aangeraden om de leerlingen te activeren en te laten participeren. Vanuit het constructivistisch oogpunt kan dus best geopteerd worden voor activerende werkvormen om financiële educatie aan te reiken (Olfat et al., 2013). Deze activerende werkvormen dienen in een optimale situatie het nut van financiële geletterdheid in de realiteit weer te geven (Amagir, Groot, Maassen van den Brink, & Wilschut, 2018).

Bovendien hebben leerlingen multidisciplinaire vaardigheden nodig om te kunnen functioneren in onze samenleving en (financiële) markten. De financiële vaardigheden die men beoogt door financiële educatie kunnen bijgevolg niet losgekoppeld worden van andere vaardigheden. In een optimale situatie worden deze andere vaardigheden dan ook betrokken in de financiële educatie (Olfat et al., 2013).

Simulaties zijn effectieve instrumenten om zowel leerlingenparticipatie als het ontwikkelen van multidisciplinaire vaardigheden te bereiken. Met behulp van simulaties kunnen leerlingen namelijk praktijkervaring opdoen in gecontroleerde, begeleide omgevingen. Ze kunnen zich volledig onderdompelen in concrete, realistische situaties waarbij ze zelf instaan voor alle keuzes. Al doende leren de leerlingen kritische en doordachte beslissingen te nemen. Simulaties bieden bovendien de mogelijkheid om onverwachte situaties te implementeren en beperkingen van theoretische kennis in de praktijk bloot te leggen. Simulaties zorgen ervoor dat leerlingen beter in staat zijn om in het echte leven met soortgelijke situaties en concepten om te gaan (Amagir et al., 2018; Olfat et al., 2013).

Een goed voorbeeld hiervan is *The Stock Market Game* in de Verenigde Staten. Het spel heeft als doel leerlingen het belang van sparen en beleggen bij te brengen door het ontwikkelen van hun financiële vaardigheden (SIFMA Foundation, 2019). Het spel zet zodoende in op praktijkervaring. De effectiviteit van het spel werd wetenschappelijk onderzocht. Uit de resultaten bleek dat leerlingen die participeerden in het spel hoger scoorden op kennistesten voor investeerders, verbeterde interpersoonlijke vaardigheden ervoeren, meer nadachten over financiële beslissingen en zich aangemoedigd voelden om de financiële vaardigheden te gebruiken in hun dagelijkse leven. Dit simulatiespel heeft dus een positief effect op attitudes en gedrag (Hinojosa et al., 2009). *The Stock Market Game* biedt bovendien activiteiten en materialen aan voor leerkrachten om te implementeren in hun lespraktijken (SIFMA Foundation, 2019).

Naast digitale simulaties, bestaat er ook de mogelijkheid om uitstappen te organiseren. Dat kan enerzijds een bedrijfsbezoek of een bezoek aan een financiële instelling inhouden. Anderzijds bestaan er educatieve centra die specifiek ingericht zijn voor financiële educatie. Deze centra zijn doorgaans opgezet met behulp van spelvormen en simulaties. In de Verenigde Staten zijn bijvoorbeeld de *Junior Achievement Finance* parken terug te vinden. *Junior Achievement* is in de Verenigde Staten de grootste organisatie die zich toelegt op het bijbrengen van financiële kennis en vaardigheden, het stimuleren van ondernemerschap en het klaarstomen van leerlingen voor hun werk en (economische) participatie in de samenleving (Junior Achievement USA). Uit een evaluatie naar de impact op leerlingen bleek dat leerlingen die een *Junior Achievement* park bezochten significant meer cognitief financieel geletterd zijn én positieve veranderingen in hun attitude ervaren (Junior Achievement USA Education Department, 2016). In België kunnen scholen opteren voor een bezoek aan het Wikifin Lab. Het is een interactief centrum waar leerlingen kunnen experimenteren met verschillende financiële situaties uit het dagelijkse leven, individueel, in groepjes en met korte groepsdiscussies (De Witte, De Beckker, & Holz, 2020; Wikifin, 2022; Wikifin Lab, 2022). Dat wordt uitgebreider toegelicht in de derde deelvraag.

Het is echter wel aangeraden om voorafgaand aan een uitstap of simulatiespel de leerlingen van voldoende kennis te voorzien en hen reeds te laten nadenken over de elementen die aan bod zullen komen. Zo bleek uit een onderzoek naar de *Junior Achievement* parken dat leerlingen die het park onvoorbereid bezochten minder goede beslissingen namen dan degenen die voordien lessen volgden. Concreet betekende dit bijvoorbeeld dat de leerlingen die wel voorafgaande lessen volgden meer spaarden, voorzichtiger omgingen met kredieten en meer focusten op de toekomst (Carlin & Robinson, 2012).

Dergelijke simulaties of uitstappen zijn zeer concrete, intense werkvormen gedurende dewelken leerlingen volledig ondergedompeld worden in de financiële wereld. Hierdoor wordt het heel tastbaar en realistisch, voornamelijk door buiten de schoolmuren te treden. Dat is ook zeker de bedoeling: financiële educatie dient veel verder te gaan dan de schoolbanken om zo effectief mogelijk te zijn (AlphaCredit; Amagir et al., 2018).

2.2. Financiële educatie implementeren in het dagelijkse leven

De echte wereld waarin leerlingen in de nabije toekomst – en eigenlijk eveneens nu reeds – dagelijks te maken krijgen met financiële beslissingen, is zeer dynamisch en evolueert continu (Olfat et al., 2013). Betalingsmethodes die tegenwoordig gebruikt worden, waren vroeger ondenkbaar. De mogelijke manieren waarop mensen met slechte intenties fraude plegen zijn zeer inventief en veranderlijk. En ga zo maar verder. Dat betekent dat de leerlingen over voldoende kritische vaardigheden en aanpassingsvermogen moeten beschikken om de continu ontwikkelende financiële wereld ook in de toekomst te kunnen begrijpen en erin te kunnen participeren (De Beckker, 2021).

In een optimale situatie begint financiële educatie reeds van jongs af aan en wordt het gradueel geïntegreerd in de onderwijspraktijken (De Beckker, 2021). Financiële educatie moet niet enkel inspelen op de leefwereld van de leerlingen, het moet een deel uitmaken van hun dagelijkse leven. Dat betekent dat financiële educatie de schoolmuren en -uren moet overschrijden om het meest effectief te zijn. Jongeren worden echter zelden betrokken bij financiële keuzes of problemen van volwassenen. Hierdoor ontstaat er een gebrek aan informatie en vaardigheden om later zelf verantwoorde, financiële keuzes te kunnen maken (AlphaCredit). Ouders betrekken in het leerproces omtrent financiële geletterdheid is dus zeer belangrijk. Leerkrachten kunnen initiatieven opzetten of opdrachten geven waarbij de leerlingen in gesprek dienen te gaan met hun ouders (De Beckker, 2021). Als men nog een stap verder gaat, kan men de ouders ook effectief laten participeren in het leerproces. Dat komt de financiële geletterdheid van de leerlingen, maar in sommige gevallen ook van de ouders, ten goede (AlphaCredit; Hinojosa et al., 2009).

2.3. Toepassing: *Budget Responsible*

Een recent innovatief project dat momenteel beschikbaar is in België en inspeelt op bijna alle elementen van effectieve financiële educatie die eerder in dit onderdeel werden besproken, is *Budget Responsible*. *Budget Responsible* is een internationaal project over financiële educatie en economisch burgerschap. Het werd opgezet door een samenwerking van LaFabbrica en AlphaCredit (een dochteronderneming van BNP Paribas Fortis). Het project werd in België geïntroduceerd in 2019 met als doel leerlingen voor te bereiden op verantwoord budgetbeheer voor een autonome financiële toekomst. Het project wordt aangereikt door middel van een digitaal *gamified* platform. Deze virtuele, speelse context wordt gratis aangeboden en omvat drie modules. In Module 1, 'Het persoonlijk budget', komen basisconcepten van budgetbeheer alsook spaargeld en overblijvend leefgeld aan bod. Module 2, 'Wat is het belang van spaargeld en leningen?', omvat vervolgens informatie over verschillende soorten leningen en hoe deze aangevraagd kunnen worden. Tot slot focust Module 3, 'Mijn relatie met de bank', op de rol en de verantwoordelijkheid van de bank. Aan elke module zijn verschillende educatieve doelstellingen gekoppeld die sterk focussen op de implementatie van de opgedane kennis en vaardigheden in het echte leven (AlphaCredit).

De leerkrachten kunnen gebruikmaken van handleidingen om hun klassikale activiteiten vorm te geven. Via het online platform hebben leerkrachten toegang tot video's, aanknopings- en uitdiepingsactiviteiten, online quizzen en ideeën voor verdiepingsopdrachten (AlphaCredit; *Budget Responsible*). Deze kunnen flexibel ingezet worden. Daarnaast staan er ambassadeurs ter beschikking om leerkrachten te ondersteunen en om hun persoonlijke ervaringen en professionele parcours te delen in gastlessen. Hierdoor worden leerlingen binnen de klascontext toch geconfronteerd met de praktijk en het bedrijfsleven (AlphaCredit). Onderzoek heeft aangetoond dat een deskundige ervoor zorgt dat de opgedane kennis en vaardigheden langer blijven hangen en dus mogelijk een blijvend effect op financiële attitudes, voorkeuren of gedrag kunnen hebben (Sconti, 2022).

Budget Responsible zet sterk in op leerlingenparticipatie. De modules zijn zo opgesteld dat de leerlingen gestimuleerd worden om na te denken over hun budget en hun spaargeld in het dagelijkse leven, alsook over de manier waarop ze hun huidige en toekomstige projecten kunnen realiseren. Daardoor wordt het voor de leerlingen zeer concreet en persoonlijk. Bovendien zullen ze moeten nadenken over hun (toekomstige) acties, waardoor ze zullen reflecteren over hun (huidige) gedrag. Dat betekent dus mogelijk een positieve invloed op het gedrag en de attitudes van leerlingen (AlphaCredit).

Naast het materiaal voor leerkrachten om hun klasactiviteiten vorm te geven, biedt het online platform ook de mogelijkheid om thuis aan de slag te gaan. De leerlingen vinden er online video's, een interactieve begrippenlijst en daarenboven een simulatiespel. Zoals reeds eerder aangehaald, zijn simulaties een goede manier om de praktijk toe te passen en de leerlingen zo voor te bereiden op toekomstige situaties. Dat is ook precies de focus van het simulatiespel, waarin alle thema's van de modules van *Budget Responsible* verwerkt zijn. De leerlingen dienen namelijk een persoonlijk personage te creëren door het invullen van een beroepsoriëntatietest die bepaalt in wiens huid ze

zullen kruipen voor het spel. Vervolgens beleven ze dertig dagen van een mogelijke toekomst van dit personage door hun budget te beheren: ze kiezen verschillende opties om hun leven en hun carrière te plannen en de combinatie van deze keuzes verschaft een inzicht in de impact van hun beslissingen. Het simulatiespel biedt bovendien de mogelijkheid tot het bereiken van competenties zoals creatief, kritisch en probleemoplossend denken, beslissingen nemen en efficiënt communiceren. Deze vorm van financiële educatie staat bijgevolg niet los van andere elementen die men in het onderwijs mee wil geven (AlphaCredit).

Tot slot is er een aparte pagina voorzien voor de ouders. Hier kunnen zij een introductievideo en het leermateriaal voor hun kinderen terugvinden, alsook een test om te achterhalen in welke mate de ouders hun kinderen betrekken bij het budgetbeheer van hun gezin. Door het implementeren van een pagina die specifiek bestemd is voor de ouders, worden zij betrokken in het leerproces. Dat is, zeker voor financiële educatie, enorm belangrijk. Thuis is namelijk de plaats waar leerlingen (onbewust) met geld leren omgaan (AlphaCredit).

Budget Responsible is zodoende een tool die inspeelt op heel wat kenmerken van effectieve financiële educatie. Het interactief platform en materiaal is daarenboven gratis, beschikbaar in het Nederlands en klaar voor gebruik. Gekoppeld aan *Budget Responsible* kunnen leerlingen bovendien deelnemen aan een internationale *challenge* georganiseerd door de dienst *BNP Paribas Personal Finance* in Parijs. Hier mogen zij een *business*-idee uitwerken rond het thema 'De bank van morgen' onder begeleiding van experts van AlphaCredit (AlphaCredit). Dit is een intense en diepgaande verrijking om hun financiële kennis en vaardigheden verder te ontwikkelen.

3. Hoe wordt financiële geletterdheid in het Vlaams onderwijs aangepakt?

3.1. Financiële geletterdheid bij Vlaamse jongeren

De Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling of de OESO (*Organisation for Economic Co-operation and Development* of OECD) is een internationale organisatie die onder andere werkt rond het oplossen van bepaalde sociale, economische en milieu-gerelateerde uitdagingen (OECD, 2022). De OESO stelde internationale testen op, de zogenaamde PISA-testen. PISA staat voor *Program for International Student Assessment*. Aan de hand van deze testen wordt beoordeeld in welke mate vijftienjarige leerlingen wereldwijd de belangrijkste kennis en vaardigheden hebben verworven die essentieel zijn voor een volwaardige deelname aan de maatschappij (OECD, 2014a, 2017a). De PISA-test van 2012 focuste voor het eerst op financiële geletterdheid. De PISA-test van 2015 omvatte eveneens een beoordeling van de financiële geletterdheid van vijftienjarigen (De Witte et al., 2020; OECD, 2014a, 2017a).

Wat betreft financiële geletterdheid deed Vlaanderen het zowel in 2012 als in 2015 niet slecht met een tweede plaats. Vlaanderen kon dus een stabiele en hoge positie behouden. De diversiteit in de resultaten is echter minder positief in vergelijking met andere landen. De kloof tussen Vlaamse jongeren met het hoogste niveau aan financiële geletterdheid en Vlaamse jongeren met het laagste niveau aan financiële geletterdheid is namelijk toegenomen over de jaren heen. In 2012 kon 8,7 procent van de Vlaamse vijftienjarigen het basisniveau aan financiële geletterdheid niet bereiken. In 2015 steeg dit percentage naar 12 procent. Dat betekent dat in 2015 12 procent van de Vlaamse vijftienjarigen niet in staat was om eenvoudige beslissingen te nemen over dagelijkse bestedingen. Wanneer er dan gekeken wordt naar de Vlaamse jongeren met het hoogste niveau aan financiële geletterdheid wordt eveneens de conclusie getrokken dat het percentage is toegenomen. In 2012 was 19,7 procent van de Vlaamse vijftienjarigen in staat om begrippen zoals transactiekosten en de werking van complexe financiële producten te begrijpen. In 2015 steeg dit percentage naar 24 procent. Het is dus duidelijk dat de eerder aangehaalde kloof is toegenomen (De Witte et al., 2020; OECD, 2014a, 2017a).

3.2. Aanpak financiële geletterdheid in Vlaanderen

Sinds 2019 kent Vlaanderen een modernisering van het secundair onderwijs omwille van verschillende redenen. Ten eerste zou deze modernisering de ongekwalificeerde uitstroom moeten terugdringen. Ten tweede zijn de verschillen tussen studierichtingen groot. Leerlingen kennen hierdoor discrepanties in de mate waarop ze voorbereid worden op het hoger onderwijs of op de arbeidsmarkt. Ten derde wordt zittenblijven nog te vaak beschouwd als de enige mogelijkheid. Ten vierde worden de school- en studiekeuze, de slaagkansen en de studieresultaten van jongeren nog te vaak bepaald door de sociale afkomst van jongeren. Het onderwijssysteem slaagt er dus, ondanks vele inspanningen en investeringen, niet in om de sociale ongelijkheid weg te werken. Ten vijfde worden bepaalde eindtermen onvoldoende bereikt in bepaalde studierichtingen. Daarnaast is er geen overeenstemming over de inhoud van algemene vorming. Tot slot toont internationaal onderzoek

aan dat zelfs de beste leerlingen minder sterk beginnen te presteren voor onder andere leesvaardigheden en wiskunde (Vlaams Ministerie van Onderwijs en Vorming, 2022). Dat blijkt uit PISA-onderzoeken (OECD, 2014a, 2017a; Vlaams Ministerie van Onderwijs en Vorming, 2022).

In het schooljaar 2019-2020 kende het eerste jaar van de eerste graad een hervorming. Het volgende schooljaar, schooljaar 2020-2021, ook het tweede jaar van de eerste graad. De toegang tot de eerste graad wordt sinds de hervormingen gekoppeld aan het getuigschrift van het basisonderwijs. Leerlingen met een getuigschrift van het basisonderwijs kunnen het eerste jaar van de eerste graad starten in de A-stroom. Leerlingen zonder getuigschrift van het basisonderwijs starten het eerste jaar van de eerste graad in de B-stroom. Dit schooljaar, schooljaar 2021-2022, kent het eerste jaar van de tweede graad een hervorming. Elk schooljaar zal een nieuw jaar gemoderniseerd worden. Zo staat het tweede jaar van de tweede graad op de planning voor het schooljaar 2022-2023 (Vlaams Ministerie van Onderwijs en Vorming, 2022).

Onderwijs moet jongeren in de eerste plaats laten openbloeien en uitdagen om een zo hoog mogelijk niveau te behalen. Om goed te kunnen functioneren in de samenleving, werden zestien sleutelcompetenties tot leven gebracht. Het is de bedoeling dat alle leerlingen aan het einde van de studie minstens deze sleutelcompetenties bezitten. Ze vormen de basis van de nieuwe eindtermen. De eindtermen worden namelijk niet langer in functie van vakken of leergebieden geformuleerd, maar in functie van de sleutelcompetenties (Vlaams Ministerie van Onderwijs en Vorming, 2022). De zestien sleutelcompetenties zijn de volgende (Agentschap voor Hoger Onderwijs Volwassenenonderwijs Kwalificaties en Studietoelagen, 2022; Agentschap voor Hoger Onderwijs Volwassenenonderwijs Kwalificaties en Studietoelagen Afdeling Kwalificaties en Curriculum, 2022):

1. Competenties op het vlak van lichamelijk, geestelijk en emotioneel bewustzijn en op vlak van lichamelijke, geestelijke en emotionele gezondheid
2. Competenties in het Nederlands
3. Competenties in andere talen
4. Digitale competentie en mediawijsheid
5. Sociaal-relatieve competenties
6. Competenties inzake wiskunde, exacte wetenschappen en technologie
7. Burgerschapscompetenties met inbegrip van competenties inzake samenleven
8. Competenties met betrekking tot historisch bewustzijn
9. Competenties met betrekking tot ruimtelijk bewustzijn
10. Competenties inzake duurzaamheid
11. Economische en financiële competenties
12. Juridische competenties
13. Leercompetenties met inbegrip van onderzoekscompetenties, innovatiedenken, creativiteit, probleemoplossend en kritisch denken, systeemdenken, informatieverwerking en samenwerken
14. Zelfbewustzijn en zelfexpressie, zelfsturing en wendbaarheid
15. Ontwikkeling van initiatief, ambitie, ondernemingszin en loopbaancompetenties
16. Cultureel bewustzijn en culturele expressie

Zoals bovenstaand overzicht aantoont, zijn er ook economische en financiële competenties. Deze sleutelcompetentie schenkt aandacht aan bewust consumeren, financiële zelfredzaamheid, budgettering, de werking van ondernemingen en organisaties, de maatschappelijke rol van ondernemingen en organisaties, de rol van de overheid en de rol van de economie als systeem (Agentschap voor Hoger Onderwijs Volwassenenonderwijs Kwalificaties en Studietoelagen, 2022). Meer specifiek kan het curriculum van de economische en financiële competenties opgedeeld worden in drie grote onderdelen (Agentschap voor Hoger Onderwijs Volwassenenonderwijs Kwalificaties en Studietoelagen Afdeling Kwalificaties en Curriculum, 2022; De Witte et al., 2020):

1. Inzicht ontwikkelen in consumptiegedrag, inkomensverwerving en financiële producten om budgettaire gevolgen op korte en lange termijn in te schatten
2. De werking van ondernemingen en organisaties en hun maatschappelijke rol duiden
3. Reflecteren over de werking van de markten en de economie als systeem en de invloed van de overheid hierop duiden binnen de (inter)nationale context

De eindtermen die bij elk onderdeel horen, werden opgenomen in onderstaande tabellen (Tabel 1 en Tabel 2). In totaal zijn er zeven eindtermen die gelden voor de A-stroom over de drie onderdelen heen. Voor de B-stroom gelden vijf eindtermen verdeeld over de eerste twee onderdelen (Agentschap voor Hoger Onderwijs Volwassenenonderwijs Kwalificaties en Studietoelagen Afdeling Kwalificaties en Curriculum, 2022). Elke eindterm bestaat uit bepaalde componenten: feitenkennis, conceptuele kennis, procedurele kennis en een affectieve dimensie. Deze extra informatie werd opgenomen in bijlage (Bijlage 1 en Bijlage 2) (Agentschap voor Hoger Onderwijs Volwassenenonderwijs Kwalificaties en Studietoelagen Afdeling Kwalificaties en Curriculum, 2022; De Witte et al., 2020). Feitenkennis verwijst naar feiten en basisbegrippen die leerlingen moeten kennen. Bij conceptuele kennis komen deze feiten samen. Het gaat hierbij over kennis van grotere structuren waarin feiten samenhangen. Procedurele kennis draait om de kennis om iets te kunnen doen, zoals bijvoorbeeld algoritmes of stappenplannen (De Witte et al., 2020; Projectteam TALENT, 2019). De affectieve dimensie verwijst naar het openstaan voor, het reageren op, het tonen van een voorkeur voor en het hechten van een belang aan waarden, opvattingen, gedragingen, gebeurtenissen, informatie, taken, strategieën enzovoort (Agentschap voor Hoger Onderwijs Volwassenenonderwijs Kwalificaties en Studietoelagen, 2022).

Tabel 1: Eindtermen 'Economische en financiële competenties' (A-stroom)

Inzicht ontwikkelen in consumptiegedrag, inkomensverwerving en financiële producten om budgettaire gevolgen op korte en lange termijn in te schatten.
<p>Eindterm 11.1 De leerlingen beargumenteren hun keuzegedrag bij aankopen rekening houdend met hun behoeften en beïnvloedende factoren.</p> <p>Eindterm 11.2 De leerlingen beoordelen de veiligheid, risico's en kosten verbonden aan het gebruik van betaalmiddelen en verkoopkanalen.</p> <p>Eindterm 11.3 De leerlingen ontleden een gezinsbudget.</p> <p>Eindterm 11.4 De leerlingen maken budgettaire keuzes voor zichzelf rekening houdend met een eigen budget en een gezinsbudget.</p>
De werking van ondernemingen en organisaties en hun maatschappelijke rol duiden.
<p>Eindterm 11.5 De leerlingen lichten activiteiten toe in verschillende soorten ondernemingen en organisaties in de eigen leefomgeving.</p> <p>Eindterm 11.6 De leerlingen lichten de impact van beslissingen van ondernemingen en organisaties toe op de omgeving.</p>
Reflecteren over de werking van de markten en de economie als systeem en de invloed van de overheid hierop duiden binnen de (inter)nationale context.
<p>Eindterm 11.7 De leerlingen lichten toe hoe de overheid via inkomsten en uitgaven impact heeft op de samenleving.</p>

Tabel 2: Eindtermen 'Economische en financiële competenties' (B-stroom)

Inzicht ontwikkelen in consumptiegedrag, inkomensverwerving en financiële producten om budgettaire gevolgen op korte en lange termijn in te schatten.
Eindterm 11.1 De leerlingen beargumenteren hun keuzegedrag bij aankopen rekening houdend met hun behoeften en beïnvloedende factoren.
Eindterm 11.2 De leerlingen beoordelen de veiligheid, risico's en kosten verbonden aan het gebruik van betaalmiddelen en verkoopkanalen.
Eindterm 11.3 De leerlingen schetsen inkomsten en uitgaven binnen een gezinsbudget.
Eindterm 11.4 De leerlingen maken budgettaire keuzes voor zichzelf rekening houdend met een eigen budget en een gezinsbudget.
De werking van ondernemingen en organisaties en hun maatschappelijke rol duiden.
Eindterm 11.5 De leerlingen lichten activiteiten toe van verschillende soorten ondernemingen en organisaties in de eigen leefomgeving.

De eindtermen dienen door de meerderheid van de leerlingen bereikt te worden op het einde van de eerste graad (Agentschap voor Hoger Onderwijs Volwassenenonderwijs Kwalificaties en Studietoelagen Afdeling Kwalificaties en Curriculum, 2022; De Witte et al., 2020). Drie eindtermen vallen onder de noemer 'financiële basisgeletterdheid'. De term 'basisgeletterdheid' verwijst naar doelen die elke individuele leerling moet bereiken op het einde van de eerste graad (Agentschap voor Hoger Onderwijs Volwassenenonderwijs Kwalificaties en Studietoelagen Afdeling Kwalificaties en Curriculum, 2022; De Witte et al., 2020; Katholiek Onderwijs Vlaanderen, 2022). Tabel 3 bevat de drie eindtermen financiële basisgeletterdheid. Deze zijn zowel van kracht in de A-stroom als in de B-stroom. De eindtermen financiële basisgeletterdheid dienen dus op het einde van de eerste graad door elke individuele leerling uit de A-stroom en de B-stroom bereikt te worden (Agentschap voor Hoger Onderwijs Volwassenenonderwijs Kwalificaties en Studietoelagen Afdeling Kwalificaties en Curriculum, 2022). In bijlage (Bijlage 3) wordt per eindterm meer uitgebreide informatie opgenomen.

Tabel 3: Eindtermen financiële basisgeletterdheid (A-stroom en B-stroom)

Inzicht ontwikkelen in consumptiegedrag, inkomensverwerving en financiële producten om budgettaire gevolgen op korte en lange termijn in te schatten.
Eindterm BG 11.1 De leerling verklaart zijn keuzegedrag bij aankopen rekening houdend met zijn behoeften en beïnvloedende factoren.
Eindterm BG 11.2 De leerling licht de veiligheid, risico's en kosten verbonden aan het gebruik van betaalmiddelen en verkoopkanalen toe.
Eindterm BG 11.3 De leerling maakt budgettaire keuzes voor zichzelf rekening houdend met een eigen budget en een gezinsbudget.

3.3. Wikifin

Sinds 2013 heeft de Autoriteit voor Financiële Diensten en Markten (*Financial Services and Markets Authority* of FSMA) de autoriteit om financiële geletterdheid te ondersteunen (De Witte et al., 2020). De FSMA is een autonome openbare instelling en houdt, naast de Nationale Bank van België (NBB), toezicht op de Belgische financiële sector. Het streeft namelijk naar integere financiële markten en een correcte en eerlijke behandeling van de financiële consument. Kortom wil de FSMA waarborgen dat het financiële systeem het vertrouwen van zijn gebruikers waard is (Autoriteit voor Financiële Diensten en Markten, 2022). De autoriteit neemt een leidende rol op in wat betreft het samenbrengen van stakeholders op het gebied van financiële geletterdheid, het coördineren van initiatieven en het organiseren van vergaderingen (De Witte et al., 2020). Om alle initiatieven omtrent financiële geletterdheid zichtbaar te maken, werd in 2013 een financieel onderwijsprogramma opgestart: Wikifin. De website van Wikifin, www.wikifin.be, werd ontworpen voor het algemene publiek met betrouwbare, objectieve en neutrale informatie. De informatie wordt bovendien in eenvoudig taalgebruik voorgesteld (De Witte et al., 2020; Wikifin, 2022).

Het financiële onderwijsprogramma van Wikifin bevat een platform genaamd Wikifin School. Dat platform bevat allerlei lesmaterialen om financiële geletterdheid aan te reiken bij leerlingen, zoals video's, tools, lesmaterialen en achtergrondinformatie voor leerkrachten (De Witte et al., 2020; Wikifin, 2022; Wikifin School, 2022). Naast Wikifin School werd recentelijk, in 2020, het Wikifin Lab opgericht. Dat is een interactief centrum voor financiële educatie. Leerlingen kunnen er zowel individueel als in groep experimenteren met verschillende financiële situaties uit het dagelijkse leven tijdens een parcours van iets meer dan twee uren. Een animator van het lab begeleidt de leerlingen en last momenten in om een groepsdiscussie te voeren. Op deze manier wordt de kritische geest in elke leerling in beweging gezet en kunnen leerlingen hun kritische vaardigheden verder ontwikkelen. Ze leren er over financiële concepten, worden geconfronteerd met hun financieel gedrag en kunnen

hun financiële attitudes aanscherpen. Daarbovenop is het lab gratis toegankelijk voor leerlingen (De Witte et al., 2020; Wikifin, 2022; Wikifin Lab, 2022).

3.4. Interviews met leerkrachten

Om een diepgaander beeld te verkrijgen over onder andere de mate waarin en de manier waarop financiële geletterdheid in het Vlaams onderwijs aangereikt wordt, werd in gesprek gegaan met leerkrachten van Vlaamse scholen. Meer specifiek werden semigestructureerde interviews gevoerd met drie leerkrachten van twee verschillende scholen. Deze leerkrachten zijn in de eerste graad betrokken bij het aanreiken van financiële geletterdheid. De interviewleidraad, die niet strikt gevolgd werd, is terug te vinden in bijlage (Bijlage 4). Ook de *informed consent* die aan de secundaire scholen (Bijlage 5) en leerkrachten (Bijlage 6) bezorgd werd, is terug te vinden in bijlage.

3.4.1. Interview leerkracht A

Leerkracht A is een vrouwelijke leerkracht en geeft les binnen een katholieke school. Ze werkt rond financiële geletterdheid in het eerste middelbaar binnen het vak 'Mens & Samenleving'. Aan de hand van het leerwerkboek MikS van In wordt financiële geletterdheid aangereikt. Er worden ook zelf werkbundels ontworpen wanneer het leerwerkboek tekortschiet. Zo werden bijvoorbeeld werkbundels omtrent betaalmiddelen en de gevaren ervan uitgewerkt. Het leerwerkboek is over het algemeen inhoudelijk zeker correct, maar naar het einde van het schooljaar toe merkt deze leerkracht dat het boek soms te kinderachtig is voor de leerlingen. Daarbovenop haalt deze leerkracht aan dat een klassikale en theoretische aanpak vaak voldoende is voor leerlingen uit de A-stroom. Velen gebruiken bijvoorbeeld al een bankkaart. Dat is echter niet steeds het geval voor leerlingen uit de B-stroom. Voor deze leerlingen moet alles veel tastbaarder en aanschouwelijker gemaakt worden aan de hand van video's en voorbeelden, waardoor het ook belangrijk is om in te zetten op het praktische aspect. Vanuit deze gedachtegang worden ook in alle klassen, dus zowel in de A-stroom als in de B-stroom, fictieve opdrachten uitgevoerd. De leerlingen krijgen fictief geld en mogen vervolgens fictieve aankopen doen. Belangrijk om te vermelden is dat niet alle leerlingen evenveel geld krijgen. Na deze opdracht vindt een terugkoppeling plaats, wat wel noodzakelijk is opdat leerlingen zich de leerinhouden eigen kunnen maken.

Volgens leerkracht A zou het ideaal zijn om met leerlingen, die over echte betaalmiddelen beschikken, naar een echte winkel te gaan om daar ook effectief producten aan te kopen. Helaas is dat niet steeds mogelijk in de praktijk. Er kan hieruit geconcludeerd worden dat het voor deze leerkracht uitermate belangrijk is om het zo praktisch mogelijk te maken voor de leerlingen. Klassikale en theoretische aanpakken zijn namelijk niet steeds voldoende voor alle leerlingen. Daarenboven haalt deze leerkracht aan dat er ook een verschil is in aanpak tussen leerkrachten met een economische vooropleiding en leerkrachten zonder een economische vooropleiding. Leerkrachten zonder deze vooropleiding passen eerder een klassikale en theoretische aanpak toe, gaan sneller over de leerinhouden, lopen soms vast bij bepaalde vragen, houden het beknopter enzovoort. De

interesse van deze leerkrachten ligt namelijk niet in economische of financiële aspecten. Leerkrachten met een economische vooropleiding zijn meer in staat om financiële geletterdheid op een praktische manier aan te reiken en kunnen meer in de diepte erop ingaan.

Door leerkracht A wordt eveneens aangehaald dat ze het belangrijk vindt dat financiële geletterdheid een plaats heeft gekregen in het secundair onderwijs. Leerlingen worden hier al effectief mee geconfronteerd in de maatschappij op deze leeftijd. Vele leerlingen hebben bijvoorbeeld al eens een valse sms ontvangen en kennen iemand die er al ingetrapt is. De basis is dus echt wel nodig, zeker voor leerlingen die het niet zo makkelijk hebben thuis en van daaruit slechts beperkt financieel geletterd zijn. De beginsituatie van de leerlingen kent dus vanzelfsprekend verschillen.

3.4.2. Interview leerkracht B1 en leerkracht B2

In de school van leerkracht B1 en B2 werd nog niet sterk gefocust op de eindtermen financiële basisgeletterdheid. De school besloot om eerst te focussen op andere dingen en enkel in te zetten op het hoognodige inzake basisgeletterdheid. Basisgeletterdheid was nog geen prioriteit, maar toch kwamen er wel al bepaalde onderwerpen aan bod in het vak 'Mens en Samenleving': een budget beheren, financiële keuzes maken en betaalmiddelen bijvoorbeeld. Beide leerkrachten zijn bovendien van mening dat financiële basisgeletterdheid iets is dat leerlingen voor een stuk van thuis uit mee moeten krijgen. Toch erkennen ze dat het een ander verhaal is voor leerlingen die het thuis wat moeilijker hebben. Verder halen deze leerkrachten aan dat ze de leerlingen uit de eerste graad soms nog te jong vinden om aan de slag te gaan met allerlei componenten uit de eindtermen financiële basisgeletterdheid. Beide leerkrachten stellen zich soms vragen of het dus wel al noodzakelijk is om deze basisgeletterdheid te bereiken na de eerste graad. Basisgeletterdheid blijft voor de school en voor de scholen waarmee ze samenwerken eigenlijk een vrij vaag verhaal.

Desalniettemin vonden er reeds verscheidene vergaderingen plaats over hoe de leerkrachten de financiële basisgeletterdheid de komende schooljaren graag zouden willen aanreiken. In het eerste jaar van de eerste graad zal sterk ingezet worden op het aanreiken van financiële geletterdheid en het evalueren van de mate waarin de eindtermen financiële basisgeletterdheid bereikt werden. Dat biedt de school mogelijkheden tot remediëren in het tweede jaar van de eerste graad.

Hoe de financiële geletterdheid precies aangereikt zal worden, is nog niet volledig duidelijk. Leerkracht B1 en B2 haalden aan dat er volgens hen niet echt een aanpak bestaat die perfect is. Er liggen wel al enkele ideeën op tafel. Ten eerste zullen de eindtermen financiële basisgeletterdheid geïntegreerd worden in de basisvorming binnen het vak 'Mens en Samenleving'. De leerkrachten zijn er namelijk van overtuigd dat het een goede aanpak is om basisgeletterdheid effectief te integreren in een vak en niet louter in een projectdag bijvoorbeeld. De leerkrachten zullen hiervoor een handboek gebruiken, maar zullen eveneens op zoek gaan naar bijkomend materiaal. Het materiaal van Wikifin werd reeds geraadpleegd, maar was volgens leerkracht B1 en B2 slechts beperkt beschikbaar. Toch doet de school jaarlijks mee aan de Wikifin Quiz en gebruiken ze reeds materiaal ervan zoals fiches rond betaalmiddelen. Een bezoek aan het Wikifin Lab lijkt volgens de leerkrachten

een leerrijke uitstap. De leerkrachten twijfelen echter aan de haalbaarheid hiervan. Een bezoek met enkel de leerlingen van Economie zou eerder haalbaar zijn, aangezien er in het eerste jaar van de eerste graad al ongeveer 250 leerlingen zitten.

Verder zullen de leerkrachten ook eigen opdrachten ontwerpen. De leerlingen zullen namelijk ook een (fictief) feestje of dergelijke organiseren met een beperkt budget, reclame zoeken waardoor ze zich hebben laten verleiden enzovoort. Daarnaast zullen de leerkrachten nog steeds gebruikmaken van het aanbod van KBC, namelijk 'Get-a-Teacher'. Hierbij komt een expert voor de klas vertellen hoe jongeren praktisch kunnen omgaan met geld bijvoorbeeld (KBC, 2022). Ook dat is een mogelijkheid die binnen het aanreiken van financiële geletterdheid ondergebracht kan worden.

Tot slot werd door deze twee leerkrachten Economie aangehaald dat ze zichzelf voldoende financieel geletterd inschatten om financiële geletterdheid aan te reiken bij leerlingen. Hun collega's van andere vakken zouden mogelijks minder goed in staat zijn om financiële geletterdheid aan te reiken, maar mits de nodige begeleiding hebben ze het gevoel dat dit zeker in orde zal komen.

C. Methodologie

1. Vragenlijst

Om een antwoord te bieden op de centrale onderzoeksvraag, werd een kwantitatief onderzoek uitgevoerd. Meer specifiek werd een vragenlijst, een soort test, opgesteld die afgenomen werd bij leerlingen uit het eerste leerjaar van de tweede graad (derde middelbaar). De volledige vragenlijst met juiste oplossingen werd opgenomen als bijlage (Bijlage 7). Om een beeld te schetsen over de verschillende vragen, wordt de opbouw van de vragenlijst hieronder beknopt neergeschreven.

Na een korte introductie, worden vragen gesteld betreffende elke eindterm inzake financiële basisgeletterdheid. Hiervoor werden de conceptuele en procedurele kennis per eindterm geraadpleegd (Bijlage 3). Voor de formulering van deze vragen werd inspiratie gezocht in het leerwerkboek FikS van uitgeverij Van In. Via het digitaal leerplatform Diddit kon eveneens evaluatiemateriaal van dat leerwerkboek geraadpleegd worden (Van In, 2019). Daarnaast werd inspiratie gevonden uit enkele voorbeeldvragen van de PISA-test. Zulke PISA-testen werden eerder in de literatuurstudie besproken (OECD, 2017b).

Voor eindterm BG 11.1 worden vragen gesteld betreffende het keuzegedrag bij aankopen rekening houdend met behoeften en beïnvloedende factoren. Bij de eerste vraag dienen de leerlingen een onderscheid te maken tussen reële behoeften en gecreëerde behoeften. Reële behoeften zijn behoeften die men nodig heeft om te kunnen overleven. Gecreëerde behoeften zijn behoeften die men niet echt nodig heeft, maar wel graag wil hebben (Van In, 2019). Bij de tweede vraag dienen leerlingen situaties te lezen waarin consumenten hun koopgedrag laten beïnvloeden. De leerlingen duiden vervolgens aan welke factor het koopgedrag beïnvloed heeft.

Eindterm BG 11.2 focust op de veiligheid, de risico's en de kosten verbonden aan het gebruik van betaalmiddelen en verkoopkanalen. Bij de derde vraag zien leerlingen vijf afbeeldingen. Aan elke afbeelding dienen ze een betaalmiddel te koppelen. Vervolgens analyseren ze in de vierde vraag nadelen, kosten of risico's die verbonden zijn aan betaalmiddelen. Ook hier dienen ze de koppeling te maken met een bepaald betaalmiddel. Voor de vijfde vraag moet eerst een kort artikel doorgenomen worden betreffende frauduleuze bankenmails en nepberichten op sociale media. Leerlingen beoordelen nadien drie adviezen. De zesde en laatste vraag inzake BG 11.2 focust op verkoopkanalen. Na het lezen van korte beschrijvingen, duiden leerlingen het bijbehorende verkoopkanaal aan.

De laatste groep vragen inzake financiële basisgeletterdheid focust op eindterm BG 11.3, waarbij de nadruk ligt op budgettaire keuzes in functie van een eigen budget en een gezinsbudget. In de zevende vraag delen leerlingen inkomsten en uitgaven van het gezin in. De achtste vraag geeft een beschrijving van een lening, waarbij leerlingen het juiste begrip moeten aanduiden. In de negende vraag dienen leerlingen een berekening te maken inzake een bedrag dat gespaard moet worden. Vervolgens bekijken ze een factuur in de tiende vraag, waarbij enkele vragen worden gesteld. Zo kan gepeild worden of leerlingen een document zoals een factuur kunnen interpreteren. De elfde vraag verloopt gelijkaardig aan de tiende vraag. Er is hierbij geen sprake van een factuur, maar van

een bestelling in een winkelwagentje. Voor de twaalfde vraag wordt een zichtrekening geraadpleegd. Leerlingen dienen hieruit af te leiden hoeveel het totaal van de inkomsten en het totaal van de uitgaven bedragen. Tot slot beoordelen ze of er al dan niet sprake is van een gezond budget.

De vragenlijst wordt afgesloten met enkele persoonlijke vragen die zullen fungeren als controlevariabelen. Deze controlevariabelen worden opgenomen, aangezien ze een invloed kunnen hebben op het niveau van financiële geletterdheid van de leerlingen uit de steekproef. Daarnaast kunnen op deze manier meer gerichte analyses uitgevoerd worden. Tot slot worden alle respondenten een laatste keer bedankt om de vragenlijst in te vullen.

2. Respondenten

De populatie bevat Vlaamse leerlingen uit het eerste leerjaar van de tweede graad (derde middelbaar). Deze leerlingen werden doorgaans geboren in het jaar 2007 en bereiken in 2022 dus een leeftijd van 15 jaar. De respondenten uit de steekproef zijn 213 leerlingen uit het derde middelbaar uit 3 verschillende katholieke secundaire scholen in Limburg. Desalniettemin waren niet alle 213 antwoorden bruikbaar omwille van ongeloofwaardige antwoorden zoals een geboortjaar van 1977. Na een *data cleaning* bestaat de steekproef uit 210 leerlingen.

3. Data

De data werden verzameld met behulp van Google Formulieren. De vragenlijst werd ingevuld door 213 respondenten op één bepaald tijdstip. Daarenboven biedt elke respondent slechts één datapunt in de dataset. Er is dus sprake van een cross-sectionele dataset.

4. Analyse

Om analyses met betrekking tot de onderzoeksvraag uit te voeren, wordt gebruik gemaakt van het statistisch programma Stata 12, Microsoft Excel en Google Formulieren.

D. Resultaten

1. Beschrijving steekproef

De steekproef bestaat, na een *data cleaning*, uit 210 respondenten. De leerlingen van school A zijn het talrijkst aanwezig in de steekproef met 129 leerlingen. School A is een Limburgse middelbare school waar tevens leerkracht A lesgeeft (3.4.1. Interview leerkracht A). Het leerlingenaantal van de andere Limburgse middelbare scholen bedraagt voor school C en school B respectievelijk 67 leerlingen en 14 leerlingen. In school B worden leerkracht B1 en leerkracht B2 tewerkgesteld (3.4.2. Interview leerkracht B1 en leerkracht B2). Het merendeel van de respondenten (52,38%) zijn vrouwelijke leerlingen, gevolgd door mannelijke leerlingen (41,90%). De resterende respondenten wensen hun geslacht niet te vermelden (4,29%) of wensen zich niet te identificeren als een jongen of als een meisje (1,43%).

Tabel 4: Beschrijving steekproef in functie van school en geslacht

School	Jongen	Meisje	Andere	Onbekend	Totaal
A	51	69	3	6	129 (61,43%)
B	8	6	0	0	14 (6,67%)
C	29	35	0	3	67 (31,90%)
Totaal	88 (41,90%)	110 (52,38%)	3 (1,43%)	9 (4,29%)	210 (100,00%)

Alle leerlingen die in het schooljaar 2020-2021 afstudeerden in het tweede middelbaar zouden de eindtermen met betrekking tot financiële basisgeletterdheid bereikt moeten hebben. Daarom werd er een vragenlijst opgesteld die door de leerlingen van het derde middelbaar, in schooljaar 2021-2022, ingevuld kon worden. Zij waren de pioniers op vlak van de nieuwe eindtermen, mits deze van kracht zijn gegaan in september 2019. Hieruit volgt logischerwijs dat de meerderheid van de respondenten geboren is in 2007 (88,10%). De andere leerlingen zijn geboren in 2005 (1,43%), in 2006 (10,00%) of in 2008 (0,48%).

Tabel 5: Beschrijving steekproef in functie van school en geboortjaar

School	2005	2006	2007	2008	Totaal
A	1	13	114	1	129 (61,43%)
B	0	0	14	0	14 (6,67%)
C	2	8	57	0	67 (31,90%)
Totaal	3 (1,43%)	21 (10,00%)	185 (88,10%)	1 (0,48%)	210 (100,00%)

2. Analyses betreffende de eindtermen financiële basisgeletterdheid

Om een analyse te maken inzake het al dan niet behalen van de eindtermen financiële basisgeletterdheid, zal er een puntenverdeling aan de vragenlijst (Bijlage 7) gekoppeld worden. De vragenlijst bestaat in totaal uit twaalf vragen. Binnen elke vraag staat iedere deelvraag op één punt. Vervolgens wordt de score opgeteld per vraag. Daarna worden de vragen geclusterd per eindterm waarbij er een score tot stand komt per eindterm. Deze score per eindterm wordt herleid naar een score op tien punten om zo te garanderen dat de totaalscore representatief is aangezien de drie eindtermen elk voor evenveel meetellen in de totaalscore. De totaalscore van een respondent kan dus maximaal dertig zijn. Dat zou betekenen dat de respondent de vragenlijst foutloos heeft afgelegd. In onderstaande tabel (Tabel 6) wordt de puntenverdeling weergegeven.

Tabel 6: Puntenverdeling

Vraag	Aantal deelvragen	Score per deelvraag	Score op vraag
BG 11.1 De leerling verklaart zijn keuzegedrag bij aankopen rekening houdend met zijn behoeften en beïnvloedende factoren.			
Vraag 1	6	Score op 1	Score op 6
Vraag 2	6	Score op 1	Score op 6
Score op 12 → score op 10			
BG 11.2 De leerling licht de veiligheid, risico's en kosten verbonden aan het gebruik van betaalmiddelen en verkoopkanalen toe.			
Vraag 3	5	Score op 1	Score op 5
Vraag 4	4	Score op 1	Score op 4
Vraag 5	3	Score op 1	Score op 3
Vraag 6	6	Score op 1	Score op 6
Score op 18 → score op 10			
BG 11.3 De leerling maakt budgettaire keuzes voor zichzelf rekening houdend met een eigen budget en een gezinsbudget.			
Vraag 7	14	Score op 1	Score op 14
Vraag 8	1	Score op 1	Score op 1
Vraag 9	2	Score op 1	Score op 2
Vraag 10	2	Score op 1	Score op 2
Vraag 11	2	Score op 1	Score op 2
Vraag 12	3	Score op 1	Score op 3
Score op 24 → score op 10			
Score op 30			

De bovenstaande puntenverdeling laat toe om te onderzoeken of de leerlingen al dan niet de eindtermen inzake financiële basisgeletterdheid behaald hebben. Eerst zal er een blik geworpen worden op de resultaten over alle scholen heen. Aansluitend worden de resultaten van elke school afzonderlijk in kaart gebracht.

Gehele steekproef

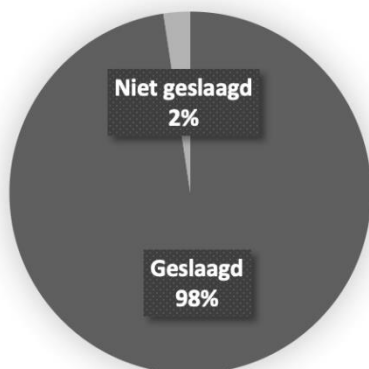
Teneinde te onderzoeken of de leerlingen de eindtermen financiële basisgeletterdheid behaald hebben, vulden de leerlingen de vragenlijst in. Elke vraag had betrekking tot één eindterm financiële basisgeletterdheid (BG 11.1, BG 11.2 of BG 11.3). De totaalscore op de eindtermen financiële basisgeletterdheid vloeit hieruit voort. In onderstaande tabel (Tabel 7) worden zowel de resultaten op elke individuele eindterm financiële basisgeletterdheid opgenomen als het overkoepelend resultaat op de eindtermen financiële basisgeletterdheid.

Tabel 7: Analyse Financiële BG – Gehele steekproef

Waarden	BG 11.1	BG 11.2	BG 11.3	Totaal BG
Hoogst mogelijke score	10,00	10,00	10,00	30,00
Minimumscore	5,00	3,33	1,67	13,89
Kwartiel 1	8,33	7,22	6,67	23,61
Mediane score	9,17	8,33	7,92	25,42
Kwartiel 3	10,00	8,89	8,75	27,08
Maximumscore	10,00	10,00	10,00	30,00
Gemiddelde score	9,15	8,09	7,63	24,87
Modus	10,00	8,89	7,50	26,11 en 27,22

Uit bovenstaande tabel (Tabel 7) kan afgeleid worden dat niet alle leerlingen aan de eindtermen van financiële basisgeletterdheid voldoen. De minimumscore op de vragenlijst bedraagt 13,89. Dit valt onder een score van 15, wat het minimum is om te slagen. Onderstaande figuur (Figuur 2) weerspiegelt het percentage leerlingen die slaagden en die niet slaagden op de vragenlijst.

Figuur 2: Bereiking Financiële BG – Gehele steekproef

De meerderheid van de leerlingen, namelijk 205 leerlingen van de 210 leerlingen (97,62%), heeft globaal gezien de eindtermen financiële basisgeletterdheid behaald. De overige leerlingen, namelijk 5 leerlingen van de 210 leerlingen (2,38%), behaalden deze eindtermen niet. Wat zorgt ervoor dat sommige leerlingen de eindtermen wel en sommige leerlingen de eindtermen niet behalen? Wat het al dan niet slagen in de hand werkt, dus wat de score drijft, wordt vervolgens onderzocht. Om deze drijvers te analyseren, worden de gehanteerde definities van de variabelen en de waarden die deze variabelen kunnen aannemen in onderstaande tabel (Tabel 8) opgenomen.

Tabel 8: Definities en waarden variabelen

Variabele	Definitie	Waarde
Gender_MEISJE	0 indien niet "Meisje" 1 indien wel "Meisje"	0 – 1
Gender_JONGEN	0 indien niet "Jongen" 1 indien wel "Jongen"	0 – 1
Gender_ANDERE	0 indien niet "Andere" 1 indien wel "Andere"	0 – 1
Gender_ONBEKEND	0 indien niet "Ik wens deze vraag niet te beantwoorden" 1 indien wel "Ik wens deze vraag niet te beantwoorden"	0 – 1
GEBOORTEJAAR	Geboortjaar	2005 – 2008
School_A	0 indien niet "School A" 1 indien wel "School A"	0 – 1
School_B	0 indien niet "School B" 1 indien wel "School B"	0 – 1
School_C	0 indien niet "School C" 1 indien wel "School C"	0 – 1
BG11.1	Score op 10 op eindterm financiële BG 11.1	0 – 10
BG11.2	Score op 10 op eindterm financiële BG 11.2	0 – 10
BG11.3	Score op 10 op eindterm financiële BG 11.3	0 – 10
TOTAAL_BG	Totale score op 30 op eindtermen financiële BG	0 – 30

De drijvers van de totaalscore inzake de eindtermen van financiële basisgeletterdheid worden aansluitend onderzocht in Tabel 9. Het geslacht van de respondenten en het geboortjaar drijven de totaalscore niet significant op een significantieniveau van 10 procent. Dat blijkt uit de eerste, de tweede en de vierde regressie. Datzelfde kan niet gezegd worden over de school blijkt uit de derde regressie. De school drijft de totaalscore. Indien de leerling naar school gaat in school C, zal deze leerling gemiddeld 1,30 punten minder scoren dan een leerling die naar school gaat in school A op een significantieniveau van 1 procent. Een gelijkaardige bevinding wordt getoond in de vierde regressie op een significantieniveau van 5 procent. Tussen de scores van school A en school B is er desalniettemin geen significant verschil.

Tabel 9: Regressiemodellen drijvers totaalscore eindtermen financiële BG

TOTAAL_BG	Regressie 1 Gender	Regressie 2 Geboortejaar	Regressie 3 School	Regressie 4 Algemeen
Gender_MEISJE	0,24 (0,44)			0,25 (0,43)
Gender_ANDERE	0,20 (0,71)			-0,10 (0,69)
Gender_ONBEKEND	-2,31 (1,74)			-2,23 (1,83)
GEBOORTEJAAR		0,38 (0,59)		0,17 (0,59)
School_B			1,03 (0,80)	0,93 (0,83)
School_C			-1,30*** (0,48)	-1,29** (0,50)
Constante	24,85*** (0,35)	-736,73 (1187,15)	25,22*** (0,26)	-321,72 (1192,24)

() Standaardfouten

* Significant op een significantieniveau van 10% (p-waarde < 0,10)

** Significant op een significantieniveau van 5% (p-waarde < 0,05)

*** Significant op een significantieniveau van 1% (p-waarde < 0,01)

Scholen ten opzichte van gehele steekproef

Aangezien uit bovenstaande analyses blijkt dat de school een rol kan spelen in het al dan niet behalen van de eindtermen financiële basisgeletterdheid wordt in onderstaande tabel (Tabel 10) de totaalscore per school geanalyseerd ten opzichte van de gegevens voor de gehele steekproef.

Tabel 10: Analyse Financiële BG – Scholen t.o.v. gehele steekproef

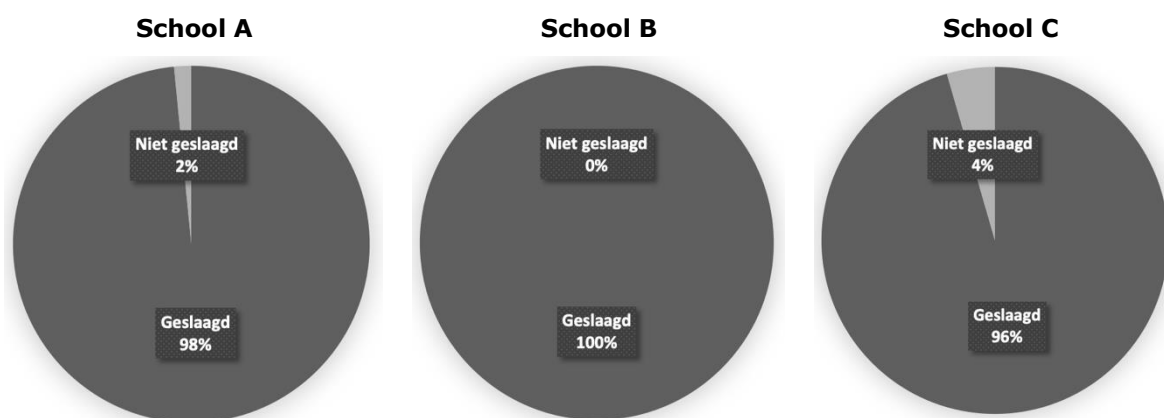
Waarden	School A	School B	School C	Gehele steekproef
Aantal leerlingen	129,00	14,00	67,00	210,00
Hoogst mogelijke score	30,00	30,00	30,00	30,00
Minimumscore	13,89	20,28	13,89	13,89
Kwartiel 1	23,89	25,00	22,22	23,61
Mediane score	25,83	26,25	24,44	25,42
Kwartiel 3	27,22	28,06	25,56	27,08
Maximumscore	30,00	30,00	30,00	30,00
Gemiddelde score	25,22	26,25	23,92	24,87
Modus	26,11	30,00	24,72	26,11 en 27,22

De school met de hoogste gemiddelde totaalscore is school B. De gemiddelde totaalscore bedraagt 26,25. Desalniettemin dient hier een kritische noot aan toegevoegd te worden. School B heeft enkel de leerlingen van het derde middelbaar die de richting 'Economische Wetenschappen' volgen de vragenlijst laten invullen omwille van tijdnood bij het halen van het leerplan. De richting die de leerlingen in het eerste of in het tweede middelbaar volgden, is wel divers. Zo volgde er een leerling 'Kunst' in het eerste middelbaar, terwijl een andere leerling 'Latijn' volgde in het eerste middelbaar. Ook 'Stem-Wetenschappen' en dergelijke kwamen aan bod. In school B behaalden drie leerlingen de hoogst mogelijke score van 30. Tevens was dit de enige school waar er geen enkele leerling niet geslaagd was op de vragenlijst.

School B wordt gevolgd door school A op vlak van gemiddelde totaalscores. De leerlingen van school A behaalden een gemiddelde totaalscore van 25,22. Eén leerling behaalde de maximale score van 30. Hoewel de gemiddelde score vrij hoog ligt, zorgen enkele leerlingen ervoor dat dit gemiddelde naar onder werd getrokken. De score die het vaakst voorkwam, was bijvoorbeeld een totaalscore van 26,11. Twee leerlingen hun totaalscore lag onder de 15. Zij slaagden niet op de vragenlijst waaruit geconcludeerd kan worden dat deze leerlingen de eindtermen inzake financiële basisgeletterdheid niet, of toch niet elke eindterm, behaald hebben.

De gemiddelde totaalscore van school A (25,22) wordt gevolgd door de gemiddelde totaalscore van school C (23,92). De gemiddelde totaalscore van school C (23,92) ligt lager dan de gemiddelde totaalscore van de gehele steekproef (24,87). Net zoals in school A behaalde in school C één leerling de hoogst mogelijke score van 30. Drie leerlingen slaagden niet op de vragenlijst. Onderstaande figuur (Figuur 3) weerspiegelt het percentage leerlingen die slaagden en die niet slaagden op de vragenlijst per school.

Figuur 3: Bereiking Financiële BG – Per school

Teneinde te onderzoeken of alle leerlingen die in het schooljaar 2020-2021 afstudeerden in het tweede middelbaar de nieuwe eindtermen met betrekking tot financiële basisgeletterdheid bereikt hebben, werd vooralsnog de totaalscore op de vragenlijst onder de loep genomen. Om het al dan niet bereiken van deze nieuwe eindtermen financiële basisgeletterdheid in kaart te brengen, zal vervolgens de score per eindterm financiële basisgeletterdheid onderzocht worden. Het kan namelijk voorkomen dat een leerling hoog scoorde op de eerste en de tweede eindterm financiële basisgeletterdheid (BG 11.1 en BG 11.2), maar laag scoorde op de derde eindterm financiële basisgeletterdheid (BG 11.3). De leerling kan op die manier zijn of haar totaalscore opkrikken, terwijl in dit voorbeeld de derde eindterm financiële basisgeletterdheid niet behaald werd. Andere opties zijn ook mogelijk. Omwille van die reden zal er ingezoomd worden op elke eindterm financiële basisgeletterdheid afzonderlijk. Eerst zal de eerste eindterm financiële basisgeletterdheid onder de loep genomen worden gevolgd door de tweede en de derde eindterm financiële basisgeletterdheid.

2.1. Analyses betreffende BG 11.1

In dit onderdeel worden analyses uitgevoerd betreffende eindterm BG 11.1. Eerst wordt er naar de resultaten gekeken van de gehele steekproef. Vervolgens worden de resultaten van elke deelnemende school specifiek onder de loep genomen.

Gehele steekproef

Eindterm BG 11.1 werd in de vragenlijst bevraagd aan de hand van twee vragen (Bijlage 7). Enkele waarden in verband met de analyse van BG 11.1 zijn terug te vinden in Tabel 11. Uit de analyses blijkt dat er zowel op vraag 1 (0,95%) als op vraag 2 (0,95%) onvoldoendes behaald werden. Desalniettemin behaalde het grootste aantal leerlingen een score van 6 op vraag 1 (70,48%) en een score van 6 op vraag 2 (61,43%). Dat blijkt eveneens uit de modus van beide vragen. Bovendien kent de mediaan, de centrummaat, voor beide vragen een score van 6. De gemiddelde score op 10 voor eindterm BG 11.1 bedraagt 9,15. De modus bedraagt hier eveneens 10. Dat betekent dat wanneer alle resultaten samengenomen worden een score van 10 het vaakst voorkomt. Maar liefst 44,29 procent van de leerlingen heeft bovendien de hoogst mogelijke score van 10 op 10 bereikt voor eindterm BG 11.1. Verder hebben alle leerlingen een score van 5 op 10 of meer bereikt voor eindterm BG. 11.1. Hieruit volgt dat de 210 leerlingen uit de steekproef eindterm BG 11.1 behaald hebben.

Tabel 11: Analyse BG 11.1 – Gehele steekproef

Waarden	V1	V2	Totaal BG 11.1
Hoogst mogelijke score	6,00	6,00	10,00
Minimumscore	2,00	1,00	5,00
Kwartiel 1	5,00	5,00	8,33
Mediane score	6,00	6,00	9,17
Kwartiel 3	6,00	6,00	10,00
Maximumscore	6,00	6,00	10,00
Gemiddelde score	5,58	5,40	9,15
Modus	6,00	6,00	10,00

Scholen ten opzichte van gehele steekproef

Onderstaande tabel (Tabel 12) geeft de scores inzake eindterm BG 11.1 weer van elke school apart ten opzichte van de gegevens voor de gehele steekproef. Uit de tabel volgt dat school B de hoogste minimumscore, de hoogste mediane score en de hoogste gemiddelde score heeft. School A daarentegen heeft de laagste minimumscore en de laagste gemiddelde score. Voor alle drie de scholen kwam een score van 10 het vaakst voor (modus). Het percentage leerlingen dat in school A, school B en school C een score van 10 op 10 behaald heeft voor eindterm BG 11.1 bedraagt respectievelijk 41,86 procent, 64,29 procent en 44,78 procent. Opnieuw behaalt school B het beste resultaat.

Tabel 12: Analyse BG 11.1 – Scholen t.o.v. gehele steekproef

Waarden	School A	School B	School C	Gehele steekproef
Aantal leerlingen	129,00	14,00	67,00	210,00
Hoogst mogelijke score	10,00	10,00	10,00	10,00
Minimumscore	5,00	8,33	5,83	5,00
Kwartiel 1	8,33	9,17	8,33	8,33
Mediane score	9,17	10,00	9,17	9,17
Kwartiel 3	10,00	10,00	10,00	10,00
Maximumscore	10,00	10,00	10,00	10,00
Gemiddelde score	9,07	9,58	9,20	9,15
Modus	10,00	10,00	10,00	10,00

Drijvers totaalscore eindterm BG 11.1

De drijvers van de totaalscore van eindterm BG 11.1 worden met behulp van regressieanalyses onderzocht. De resultaten van deze regressieanalyses zijn terug te vinden in Tabel 13. Uit de eerste, tweede en vierde regressieanalyse blijkt dat het geslacht en het geboortjaar van de respondenten de totaalscore van eindterm BG 11.1 niet significant drijven. Datzelfde kan niet gezegd worden van de school waar de respondenten vertoeven. Uit de derde regressie blijkt namelijk dat de school wel een significante drijver van de totaalscore van eindterm BG 11.1 kan zijn. Indien de leerling naar school gaat in school B, zal deze leerling gemiddeld 0,51 punten meer scoren dan een leerling die naar school gaat in school A op een significantieniveau van 1 procent. De vierde regressieanalyse toont gelijkaardige bevindingen. Er is geen significant verschil tussen de scores van leerlingen uit school A en school C.

Tabel 13: Regressiemodellen drijvers totaalscore eindterm BG 11.1

BG11.1	Regressie 1 Gender	Regressie 2 Geboortjaar	Regressie 3 School	Regressie 4 Algemeen
Gender_MEISJE	0,19 (0,14)			0,21 (0,14)
Gender_ANDERE	0,10 (0,69)			0,17 (0,69)
Gender_ONBEKEND	-0,36 (0,57)			-0,31 (0,58)
GEBOORTEJAAR		-0,10 (0,19)		-0,11 (0,19)
School_B			0,51*** (0,19)	0,54*** (0,19)
School_C			0,13 (0,15)	0,13 (0,15)
Constante	9,06*** (0,10)	205,78 (383,93)	9,07*** (0,09)	233,41 (380,64)

() Standaardfouten

* Significant op een significantieniveau van 10% (p-waarde < 0,10)

** Significant op een significantieniveau van 5% (p-waarde < 0,05)

*** Significant op een significantieniveau van 1% (p-waarde < 0,01)

2.2. Analyses betreffende BG 11.2

In dit onderdeel worden de resultaten inzake eindterm BG 11.2 geanalyseerd. Eerst wordt er naar de overkoepelende resultaten gekeken over alle scholen heen (gehele steekproef). Vervolgens wordt er ingezoomd op de resultaten van elke school specifiek.

Gehele steekproef

Eindterm BG 11.2 werd in de vragenlijst bevestigd aan de hand van vier vragen (Bijlage 7). Enkele waarden in verband met de analyse van BG 11.2 zijn terug te vinden in Tabel 14. Uit de analyses blijkt dat er op vraag 4 (14,76%), vraag 5 (0,95%) en vraag 6 (13,33%) onvoldoendes behaald werden. Desalniettemin blijkt uit de modus dat het grootste aantal leerlingen steeds de hoogst mogelijke score behaalde voor vraag 3 (86,67%), vraag 4 (32,86%), vraag 5 (79,52%) en vraag 6 (34,76%). De gemiddelde score op 10 voor eindterm BG 11.2 bedraagt 8,09. De score die het vaakst voorkomt binnen de resultaten, de modus, bedraagt hier 8,89. Wat betreft eindterm BG 11.2 heeft 11,90 procent van de leerlingen uit de steekproef de hoogst mogelijke score van 10 op 10 behaald. Vier leerlingen uit de steekproef (1,90%) behaalden een onvoldoende resultaat, namelijk een totale score kleiner dan 5 voor eindterm BG 11.2. Er kan dus gesteld worden dat het merendeel van de leerlingen uit de steekproef (206 leerlingen of 98,10%) eindterm BG 11.2 behaald heeft.

Tabel 14: Analyse BG 11.2 – Gehele steekproef

Waarden	V3	V4	V5	V6	Totaal BG 11.2
Hoogst mogelijke score	5,00	4,00	3,00	6,00	10,00
Minimumscore	3,00	0,00	1,00	0,00	3,33
Kwartiel 1	5,00	2,00	3,00	3,00	7,22
Mediane score	5,00	3,00	3,00	4,00	8,33
Kwartiel 3	5,00	4,00	3,00	6,00	8,89
Maximumscore	5,00	4,00	3,00	6,00	10,00
Gemiddelde score	4,78	2,70	2,79	4,30	8,09
Modus	5,00	4,00	3,00	6,00	8,89

Scholen ten opzichte van gehele steekproef

Onderstaande tabel (Tabel 15) geeft de scores inzake eindterm BG 11.2 weer van elke school apart ten opzichte van de gegevens voor de gehele steekproef. Uit de tabel blijkt dat er enkel in school B geen onvoldoendes bereikt werden voor eindterm BG 11.2. De minimumscore bedraagt er namelijk 6,11 op 10. In school A behaalden twee leerlingen, van de leerlingen die deelnamen aan het onderzoek, eindterm BG 11.2 niet (0,95% van de gehele steekproef). In school C bedroeg dat aantal eveneens twee leerlingen (0,95% van de gehele steekproef). De gemiddelde score daarentegen is het hoogst in school A, namelijk een score van 8,23 op 10.

Tabel 15: Analyse BG 11.2 – Scholen t.o.v. gehele steekproef

Waarden	School A	School B	School C	Gehele steekproef
Aantal leerlingen	129,00	14,00	67,00	210,00
Hoogst mogelijke score	10,00	10,00	10,00	10,00
Minimumscore	4,44	6,11	3,33	3,33
Kwartiel 1	7,22	6,67	7,22	7,22
Mediane score	8,33	7,78	7,78	8,33
Kwartiel 3	9,44	8,89	8,89	8,89
Maximumscore	10,00	10,00	10,00	10,00
Gemiddelde score	8,23	7,98	7,84	8,09
Modus	8,89	6,11 8,89 10,00	7,22	8,89

Drijvers totaalscore eindterm BG 11.2

Ook de drijvers van de totaalscore van eindterm BG 11.2 worden met behulp van regressieanalyses in kaart gebracht. De resultaten hiervan zijn terug te vinden in Tabel 16. Opnieuw blijkt uit de eerste, de tweede en de vierde regressie dat het geslacht en het geboortjaar van de respondenten de totaalscore van eindterm BG 11.2 niet significant drijven. Uit de derde regressie blijkt dat de school wederom wel een significante drijver van de totaalscore van eindterm BG 11.2 kan zijn. Indien de leerling naar school gaat in school C, zal deze leerling gemiddeld 0,39 punten minder scoren dan een leerling die naar school gaat in school A. Dit resultaat is slechts significant op een significantieniveau van 10 procent. De vierde regressieanalyse vertoont gelijkaardige bevindingen. Er dient een kanttekening gemaakt te worden. De school is niet steeds een drijver van de totaalscore van eindterm BG 11.2. Er is immers geen significant verschil tussen de scores van leerlingen uit school A en school B.

Tabel 16: Regressiemodellen drijvers totaalscore eindterm BG 11.2

BG11.2	Regressie 1 Gender	Regressie 2 Geboortejaar	Regressie 3 School	Regressie 4 Algemeen
Gender_MEISJE	-0,12 (0,19)			-0,14 (0,19)
Gender_ANDERE	-0,23 (0,82)			-0,40 (0,84)
Gender_ONBEKEND	-0,66 (0,62)			-0,68 (0,64)
GEBOORTEJAAR		-0,04 (0,24)		-0,08 (0,25)
School_B			-0,26 (0,40)	-0,31 (0,39)
School_C			-0,39* (0,20)	-0,41* (0,21)
Constante	8,19*** (0,15)	90,19 (482,64)	8,23*** (0,11)	160,29 (500,53)

() Standaardfouten

* Significant op een significantieniveau van 10% (p-waarde < 0,10)

** Significant op een significantieniveau van 5% (p-waarde < 0,05)

*** Significant op een significantieniveau van 1% (p-waarde < 0,01)

2.3. Analyses betreffende BG 11.3

In dit laatste onderdeel worden analyses uitgevoerd betreffende eindterm BG 11.3. Opnieuw worden eerst de resultaten voor de gehele steekproef onder de loep genomen. Vervolgens wordt er gekeken naar de resultaten van elke school specifiek.

Gehele steekproef

In dit onderzoek werd eindterm BG 11.3 bevraagd aan de hand van zes vragen (Bijlage 7). Tabel 17 geeft enkele waarden in verband met de analyse van eindterm BG 11.3 weer. Uit de analyses blijkt dat er op alle vragen betreffende eindterm BG 11.3 onvoldoendes gescoord werden: vraag 7 (8,57%), vraag 8 (20,48%), vraag 9 (10,00%), vraag 10 (11,43%), vraag 11 (6,67%) en vraag 12 (12,38%). Desalniettemin bedraagt de modus bij alle vragen de hoogst mogelijke score, behalve bij vraag 11. Bij vraag 11 bedraagt de modus namelijk slechts de helft van de hoogst mogelijke score. De gemiddelde score op 10 voor eindterm BG 11.3 bedraagt 7,63 op 10. De modus ligt net iets lager, namelijk 7,50 op 10. Een score van 7,50 op 10 voor eindterm BG 11.3 komt dus het vaakst voor. Voor eindterm BG 11.3 behaalden 19 leerlingen (9,05%) de hoogst mogelijke score van 10 op 10. Elf leerlingen (5,24%) haalden een onvoldoende en bereikten eindterm BG 11.3 dus niet volgens de

resultaten van het onderzoek. Er kan dus wel gesteld worden dat het merendeel van de leerlingen uit de steekproef (199 leerlingen of 94,76%) eindterm BG 11.3 behaald heeft.

Tabel 17: Analyse BG 11.3 – Gehele steekproef

Waarden	V7	V8	V9	V10	V11	V12	Totaal BG 11.3
Hoogst mogelijke score	14,00	1,00	2,00	2,00	2,00	3,00	10,00
Minimumscore	3,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	1,67
Kwartiel 1	9,00	1,00	2,00	1,00	1,00	2,00	6,67
Mediane score	11,00	1,00	2,00	1,00	1,00	3,00	7,92
Kwartiel 3	13,00	1,00	2,00	2,00	2,00	3,00	8,75
Maximumscore	14,00	1,00	2,00	2,00	2,00	3,00	10,00
Gemiddelde score	10,64	0,80	1,70	1,34	1,33	2,51	7,63
Modus	14,00	1,00	2,00	2,00	1,00	3,00	7,50

Scholen ten opzichte van gehele steekproef

Onderstaande tabel (Tabel 18) bevat de scores betreffende eindterm BG 11.3 van elke school apart ten opzichte van de scores die gelden voor de gehele steekproef. De tabel toont aan dat school B de hoogste minimumscore, de hoogste mediane score, de hoogste gemiddelde score en de hoogste modus heeft. Er was bovendien geen sprake van het behalen van onvoldoendes door de leerlingen van deze school. Enkele leerlingen van school A en school C daarentegen slaagden er niet in om een score van 5 of meer te behalen voor eindterm BG 11.3. In school A behaalden vijf leerlingen, van de leerlingen die deelnamen aan het onderzoek, eindterm BG 11.3 niet (2,38% van de gehele steekproef). In school C is er sprake van zes leerlingen die eindterm BG 11.3 niet bereikt hebben (2,86% van de gehele steekproef).

Tabel 18: Analyse BG 11.3 – Scholen t.o.v. gehele steekproef

Waarden	School A	School B	School C	Gehele steekproef
Aantal leerlingen	129,00	14,00	67,00	210,00
Hoogst mogelijke score	10,00	10,00	10,00	10,00
Minimumscore	1,67	5,00	1,67	1,67
Kwartiel 1	7,50	8,33	5,83	6,67
Mediane score	7,92	9,38	7,08	7,92
Kwartiel 3	9,17	10,00	8,33	8,75
Maximumscore	10,00	10,00	10,00	10,00
Gemiddelde score	7,91	8,69	6,87	7,63
Modus	7,92	10,00	7,50	7,50

Drijvers totaalscore eindterm BG 11.3

Tot slot worden de drijvers van de totaalscore van eindterm BG 11.3 onderzocht met behulp van vier regressieanalyses (Tabel 19). Uit de eerste en de vierde regressie blijkt opnieuw dat het geslacht van de respondenten de totaalscore van eindterm BG 11.3 niet significant drijft. Het geboortjaar zou volgens de tweede regressie de totaalscore van eindterm BG 11.3 wel significant drijven, maar slechts op een significantieniveau van 10 procent. Wanneer het geboortjaar toeneemt met een jaar, dus wanneer een leerling een jaar jonger is, zal de totaalscore van eindterm BG 11.3 stijgen met 0,52 punten. Uit de derde regressie blijkt dat de school ook een significante drijver van de totaalscore van eindterm BG 11.3 kan zijn. Indien de leerling naar school gaat in school B, zal deze leerling gemiddeld 0,78 punten meer scoren dan een leerling die naar school gaat in school A. Dit resultaat is slechts significant op een significantieniveau van 10 procent. Indien de leerling naar school gaat in school C daarentegen, zal de leerling gemiddeld 1,04 punten minder scoren dan een leerling die naar school gaat in school A. Dit resultaat is statistisch significant op een significantieniveau van 1 procent. Gelijkaardige bevindingen worden getoond in de vierde regressie.

Tabel 19: Regressiemodellen drijvers totaalscore eindterm BG 11.3

BG11.3	Regressie 1 Gender	Regressie 2 Geboortjaar	Regressie 3 School	Regressie 4 Algemeen
Gender_MEISJE	0,17 (0,24)			0,18 (0,23)
Gender_ANDERE	0,32 (0,56)			0,13 (0,55)
Gender_ONBEKEND	-1,30 (0,80)			-1,24 (0,85)
GEBOORTEJAAR		0,52* (0,30)		0,36 (0,30)
School_B			0,78* (0,44)	0,70 (0,46)
School_C			-1,04*** (0,25)	-1,01*** (0,26)
Constante	7,59*** (0,19)	-1032,70* (604,66)	7,91*** (0,14)	-715,43 (593,97)

() Standaardfouten

* Significant op een significantieniveau van 10% (p-waarde < 0,10)

** Significant op een significantieniveau van 5% (p-waarde < 0,05)

*** Significant op een significantieniveau van 1% (p-waarde < 0,01)

E. Conclusie en discussie

In deze masterproef is gezocht naar een antwoord op de centrale onderzoeksvraag: "In welke mate werden de eindtermen financiële basisgeletterdheid bereikt sinds ze van kracht zijn gegaan in 2019?". Op 1 september 2019, in schooljaar 2019-2020, gingen er namelijk in Vlaanderen nieuwe eindtermen van kracht in het eerste jaar van de eerste graad van het secundair onderwijs. Dankzij deze modernisering werd het concept eindtermen basisgeletterdheid ingevoerd. Deze eindtermen moeten door elke leerling afzonderlijk bereikt worden op het einde van de eerste graad van het secundair onderwijs. Indien een leerling de eindtermen basisgeletterdheid bereikt, wordt er verondersteld dat die leerling voldoende is voorbereid om te kunnen functioneren in de huidige samenleving. Onder deze reeks eindtermen basisgeletterdheid werd een financiële component geïntroduceerd: de eindtermen financiële basisgeletterdheid. Twee schooljaren later, in schooljaar 2021-2022, was de tijd aangebroken om te onderzoeken of de eerste generatie leerlingen die afstudeerden aan de eerste graad van het gemoderniseerd secundair onderwijs de eindtermen financiële basisgeletterdheid bereikt heeft. Door kort op de bal te spelen, kunnen scholen namelijk sneller bijsturen indien nodig.

Teneinde de centrale onderzoeksvraag te beantwoorden, werd er gesteund op zowel een literatuurstudie als een empirische studie. De literatuurstudie werd opgebouwd rond drie deelvragen. In de eerste deelvraag, "Wat is financiële geletterdheid?", werd er ingezoomd op het begrip financiële geletterdheid. Financiële geletterdheid is een combinatie van bewustzijn, kennis, vaardigheden, attitudes en gedrag die nodig zijn om gezonde financiële beslissingen te nemen en uiteindelijk individueel financieel welzijn te bereiken. Financiële kennis, financieel gedrag en financiële attitudes bepalen of iemand al dan niet financieel geletterd is. Indien een persoon financieel geletterd is, is deze in staat om financieel verantwoorde beslissingen te nemen. Wanneer een persoon in staat is om financieel verantwoorde beslissingen te nemen, zal deze als financiële consument beter beschermd zijn. Vanwege verschillende belangrijke evoluties, zoals de toegenomen online fraude door de COVID-19 crisis, is er vanuit de internationale en de nationale beleidshoek het belang en de noodzaak om zich steeds meer bezig te houden met financiële geletterdheid. Desalniettemin is niet enkel het beleid bepalend voor de mate van financiële geletterdheid. Zo spelen ook socio-economische determinanten, zoals leeftijd en geslacht, een rol.

Leerlingen moeten de eindtermen financiële basisgeletterdheid bereikt hebben om te kunnen functioneren in de maatschappij. Hoe ze deze eindtermen moeten bereiken, is echter niet vastgelegd. "Welke mogelijkheden zijn er om financiële geletterdheid aan te brengen" is bijgevolg de tweede deelvraag. Er zijn verschillende mogelijkheden. Deze opsomming is bijgevolg niet exhaustief. Als leerkracht kan je de lespraktijken best afstemmen op de leefwereld van de leerlingen. Daarnaast is het belangrijk om te zorgen voor leerlingenparticipatie en het implementeren van situaties uit het dagelijkse leven, om naast kennisoverdracht eveneens te zorgen voor goed financieel inzicht, vaardigheden, attitudes en gedrag. Simulaties zoals *The Stock Market Game* (Verenigde Staten) en uitstappen naar financiële instellingen of specifiek ingerichte centra zoals het *Junior Achievement* park (Verenigde Staten) of het Wikifin Lab (België), zijn omwille van die reden zeer effectieve werkvormen om financiële educatie aan te reiken. Het betrekken van de ouders in het financieel

leerproces is tot slot een zeer belangrijke factor, aangezien effectieve financiële educatie zich niet beperkt tot binnen de schoolmuren en -uren. Het project *Budget Responsible* is een mooi voorbeeld dat inspeelt op bovengenoemde kenmerken van effectieve financiële educatie. Zoals eerder aangehaald is deze opsomming niet exhaustief en beschikt de leerkracht over diverse mogelijkheden om financiële geletterdheid aan te brengen.

Als leerkracht en als school heb je dan wel diverse mogelijkheden om financiële geletterdheid aan te brengen, toch beschikken de leerkrachten en de school niet over volledige vrijheid inzake financiële geletterdheid. In de derde deelvraag: "Hoe wordt financiële geletterdheid in het Vlaams onderwijs aangepakt?", wordt hier dieper op ingezoomd. Om een antwoord te bieden op deze deelvraag werd naast de literatuur ook gebruikgemaakt van semigestructureerde interviews met leerkrachten van het secundair onderwijs. De leerlingen moeten namelijk kunnen functioneren op financieel vlak in de maatschappij wat het beleid tracht te garanderen door drie eindtermen financiële basisgeletterdheid te introduceren: (1) BG 11.1 De leerling verklaart zijn keuzegedrag bij aankopen rekening houdend met zijn behoeften en beïnvloedende factoren, (2) BG 11.2 De leerling licht de veiligheid, risico's en kosten verbonden aan het gebruik van betaalmiddelen en verkoopkanalen toe en (3) BG 11.3 De leerling maakt budgettaire keuzes voor zichzelf rekening houdend met een eigen budget en een gezinsbudget. Deze eindtermen financiële basisgeletterdheid moeten door elke afzonderlijke leerling bereikt worden.

De verworven inzichten uit de literatuurstudie, alsook de semigestructureerde interviews met leerkrachten van het secundair onderwijs, vormden de basis voor de empirische studie. In deze studie werd een vragenlijst ontwikkeld. Deze vragenlijst werd afgenomen bij 210 leerlingen, die in schooljaar 2021-2022 in het derde middelbaar zitten, uit drie katholieke secundaire scholen. Zij studeerden in schooljaar 2020-2021 in het tweede middelbaar af en zouden dus de nieuwe eindtermen bereikt moeten hebben.

Uit de analyses van de resultaten van dit onderzoek bleek dat de meerderheid van de respondenten, namelijk 97,62 procent, globaal gezien de eindtermen financiële basisgeletterdheid behaald heeft. Van alle leerlingen uit de steekproef behaalde dus 2,38 procent deze eindtermen niet. Naast deze algemene analyses werden analyses per eindterm financiële basisgeletterdheid uitgevoerd. Wanneer BG 11.1 onder de loep genomen wordt, kan gesteld worden dat alle leerlingen uit de steekproef deze eindterm behaald hebben. Uit de analyses van BG 11.2 en BG 11.3 bleek dat niet alle respondenten deze eindtermen bereikten. Eindterm BG 11.2 werd niet behaald door vier leerlingen uit de steekproef (1,90%). Elf leerlingen uit de steekproef (5,24%) bereikten eindterm BG 11.3 niet.

Aangezien 210 van de 210 respondenten BG 11.1 bereikt hebben, 206 van de 210 respondenten BG 11.2 behaald hebben en 199 van de 210 respondenten BG 11.3 bereikt hebben, kan er geconcludeerd worden dat het Vlaams onderwijs de leerlingen over het algemeen klaarstoomt om te functioneren in de maatschappij op financieel vlak. Desalniettemin is er nog ruimte voor verbetering. Vermits het hier over eindtermen basisgeletterdheid gaat, dient elke individuele leerling uit de A-stroom en de B-stroom op het einde van de eerste graad deze eindtermen te bereiken. Er kan dus gesteld worden dat er toch enigszins nog werk aan de winkel is. Deze conclusie strookt met hetgeen de leerkrachten uit het secundair onderwijs in de interviews aanhaalden. De leerkrachten zijn namelijk nog zoekende in hoe ze financiële geletterdheid het best aanbrengen rekening houdend met de eindtermen financiële basisgeletterdheid.

Vanuit een beleidsperspectief zijn voorgaande resultaten veelbelovend. De meerderheid van de eerste generatie leerlingen die afstudeerden aan de eerste graad van het gemoderniseerd secundair onderwijs bereikt namelijk zowel BG 11.1, BG 11.2 als BG 11.3. Ondanks dit veelbelovend resultaat, impliceert het onderzoek enkele beperkingen. De eerste beperking is dat de keuze betreffende de puntenverdeling een mogelijke invloed uitoefent op de resultaten wat een vertekend beeld kan impliceren. Een volgende beperking is dat er in de vragenlijst voornamelijk gefocust wordt op het kennisaspect van financiële geletterdheid. Financieel gedrag en financiële attitudes kwamen hierin minder tot uiting. Verder reageerden slechts drie scholen op het verzoek om deel te nemen aan dit onderzoek. De andere scholen reageerden niet op het verzoek om deel te nemen of reageerden dat ze niet wilden deelnemen aan dit onderzoek. Aangezien de scholen niet reageerden of negatief reageerden, kan er getwijfeld worden of deze scholen voldoende aandacht hebben geschonken aan de eindtermen financiële basisgeletterdheid. De niet-participatie van deze scholen kan dus voor een vertekend beeld zorgen. Daarnaast namen niet alle derdejaarsleerlingen van elke school deel. School B liet bijvoorbeeld de vragenlijst enkel invullen door leerlingen die de richting 'Economische Wetenschappen' studeren in het derde middelbaar. Vermits school B het best scoort inzake de eindtermen financiële basisgeletterdheid, en dat terwijl de leerkrachten actief in school B aanhaalden dat ze enkel het hoognodige inzake de eindtermen financiële basisgeletterdheid gedaan hebben, kan er opnieuw sprake zijn van een vertekend beeld. Verder onderzoek naar het behalen van de eindtermen financiële basisgeletterdheid is bijgevolg nodig. Dit op een grotere schaal, zoals een grotere en meer diverse groep, door het onderzoek uit te breiden naar bijvoorbeeld het Gemeenschapsonderwijs. Het onderzoek kan tevens uitgebreid worden door bijkomend onderzoek te voeren naar de *best practices* binnen scholen door onder andere de resultaten te vergelijken met de manier waarop financiële (basis)geletterdheid wordt aangebracht.

F. Referentielijst

- Agentschap voor Hoger Onderwijs Volwassenenonderwijs Kwalificaties en Studietoelagen. (2022). Zestien sleutelcompetenties. Retrieved from <https://www.kwalificatiesencurriculum.be/zestien-sleutelcompetenties>
- Agentschap voor Hoger Onderwijs Volwassenenonderwijs Kwalificaties en Studietoelagen Afdeling Kwalificaties en Curriculum. (2022). Onderwijsdoelen. Retrieved from <https://www.onderwijsdoelen.be/>
- AlphaCredit. *Budget Responsible Financiële educatie voor jongeren: Een project rond financiële educatie*. Retrieved from
- Amagir, A., Groot, W., Maassen van den Brink, H., & Wilschut, A. (2018). A review of financial-literacy education programs for children and adolescents. *Citizenship, Social and Economics Education, 17*(1), 56-80.
- Autoriteit voor Financiële Diensten en Markten. (2015). *Resultaten onderzoek - maart 2015: Financieel gedrag en attitudes in België*. Retrieved from
- Autoriteit voor Financiële Diensten en Markten. (2022). Over de FSMA. Retrieved from <https://www.fsma.be/nl/over-de-fsma>
- Bucher-Koenen, T., Lusardi, A., Alessie, R., & Van Rooij, M. (2017). How financially literate are women? An overview and new insights. *Journal of consumer affairs, 51*(2), 255-283.
- Budget Responsible. *Handleiding Module 1*. Retrieved from
- Carlin, B. I., & Robinson, D. T. (2012). Financial education and timely decision support: Lessons from Junior Achievement. *American Economic Review, 102*(3), 305-308.
- Chen, H., & Volpe, R. P. (2002). Gender differences in personal financial literacy among college students. *Financial services review, 11*(3), 289-307.
- De Beckker, K. (2020a). Chapter 1 Financial literacy: Uncovering avenues for future research. In.
- De Beckker, K. (2020b). Financiële geletterdheidscompetenties bij mensen in armoede.
- De Beckker, K. (2021) *Financiële educatie in Vlaanderen: Gastles Vakdidactiek Economie UHasselt*.
- De Beckker, K., Compen, B., De Bock, D., & Schelfhout, W. (2019). The capabilities of secondary school teachers to provide financial education. *Citizenship, Social and Economics Education, 18*(2), 66-81.
- De Beckker, K., De Witte, K., & Van Campenhout, G. (2019). Identifying financially illiterate groups: An international comparison. *International Journal of Consumer Studies, 43*(5), 490-501.
- De Beckker, K., Smits, I., Maldonado, J. E., Vermeersch, L., & De Witte, K. (2020). Onderzoek naar de financiële geletterdheidscompetenties van mensen in armoede.
- De Moor, L., & Verschete, L. (2017). Student Teachers' Capacity and Willingness to Teach Financial Literacy in Flanders. *Financial counseling and planning, 28*(2), 313-321. doi:10.1891/1052-3073.28.2.313
- De Witte, K., De Beckker, K., & Holz, O. (2020). Financial education in Flanders (Belgium). *Financial education: Current practices and future challenges, 67*.
- Financial Well-Being Academy. (2019). Waarom is financiële educatie zo belangrijk? Retrieved from <https://www.financialwellbeingacademy.be/waarom-is-financiele-educatie-zo-belangrijk/>
- Grohmann, A., Kouwenberg, R., & Menkhoff, L. (2015). Childhood roots of financial literacy. *Journal of Economic Psychology, 51*, 114-133.

- Hinojosa, T., Miller, S., Swanlund, A., Hallberg, K., Brown, M., & O'Brien, B. (2009). The Stock Market Game™ Study Final Report. *Learning Point Associates*.
- Huston, S. J. (2010). Measuring Financial Literacy. *The Journal of consumer affairs*, 44(2), 296-316. doi:10.1111/j.1745-6606.2010.01170.x
- Junior Achievement USA. About JA. Retrieved from <https://jausa.ja.org/about/index>
- Junior Achievement USA Education Department. (2016). *JA Finance Park: KPMG Foundation Sponsored Curriculum Evaluation*. Retrieved from
- Katholiek Onderwijs Vlaanderen. (2022). Basisgeletterdheid. Retrieved from <https://pro.katholiekonderwijs.vlaanderen/observerende-en-oriënterende-eerste-graad/basisgeletterdheid>
- KBC. (2022). Get-a-Teacher: Een aanbod voor scholen. Retrieved from <https://www.kbc.be/particulieren/nl/campagne/get-a-teacher.html>
- KU Leuven & Universiteit Antwerpen. Financiële geletterdheid. Retrieved from <https://2financiele-geletterdheid.org/ondernemen/over/>
- Lentz, L., & Maat, H. P. (2016). Financiële geletterdheid: wat is het en wat doet het? *Slotconferentie 'Begrijpelijke taal*.
- Luhr, S. (2018). How social class shapes adolescent financial socialization: Understanding differences in the transition to adulthood. *Journal of Family and Economic Issues*, 39(3), 457-473.
- Lusardi, A., & Mitchell, O. S. (2014). The economic importance of financial literacy: Theory and evidence. *Journal of economic literature*, 52(1), 5-44.
- Lusardi, A., Mitchell, O. S., & Curto, V. (2010). Financial literacy among the young. *Journal of consumer affairs*, 44(2), 358-380.
- Lusardi, A., Mitchell, O. S., & Curto, V. (2014). Financial literacy and financial sophistication in the older population. *Journal of pension economics & finance*, 13(4), 347-366.
- OECD. (2014a). *PISA 2012 Results in Focus: What 15-year-olds know and what they can do with what they know*. Retrieved from <https://www.oecd.org/pisa/keyfindings/pisa-2012-results-overview.pdf>
- OECD. (2014b). *PISA 2012 Results: Students and Money: Financial Literacy Skills for the 21st Century*. Retrieved from Paris: OECD Publishing:
- OECD. (2017a). *PISA 2015 Results in Focus*. Retrieved from <https://www.oecd.org/pisa/pisa-2015-results-in-focus.pdf>
- OECD. (2017b). *PISA Financial Literacy Questions and Answers*. Retrieved from
- OECD. (2022). Who we are. Retrieved from <https://www.oecd.org/about/>
- Olfat, M., Paddrik, M. E., Hayes, R., & Wold, K. (2013). Revolutionizing financial engineering education: Simulation-based strategies for learning. *Available at SSRN 2197542*.
- Organisation for Economic Co-operation and Development International Network on Financial Education. (2011). *Measuring financial literacy: Core questionnaire in measuring financial literacy: Questionnaire and guidance notes for conducting an internationally comparable survey of financial literacy*. Retrieved from Paris, France: Organisation for Economic Co-operation and Development:

- Projectteam TALENT. (2019). De Taxonomie van Bloom en hogere orde denkvaardigheden. Retrieved from <https://www.projecttalent.be/thema/differentieren/artikel/104-de-taxonomie-van-bloom-en-hogere-orde-denkvaardigheden#:~:text=Conceptuele%20kennis%20omvat%20kennis%20van%20grote%20structuren%20waarin,Denk%20bijvoorbeeld%20aan%20stappenplannen%2C%20algoritmes%2C%20technieken%20en%20methoden>
- Remund, D. L. (2010). Financial Literacy Explicated: The Case for a Clearer Definition in an Increasingly Complex Economy. *The Journal of consumer affairs*, 44(2), 276-295. doi:10.1111/j.1745-6606.2010.01169.x
- Sconti, A. (2022). Digital vs. in-person financial education: What works best for Generation Z? *Journal of Economic Behavior & Organization*, 194, 300-318.
- Shim, S., Barber, B. L., Card, N. A., Xiao, J. J., & Serido, J. (2010). Financial socialization of first-year college students: The roles of parents, work, and education. *Journal of youth and adolescence*, 39(12), 1457-1470.
- SIFMA Foundation. (2019). The Stock Market Game. Retrieved from <https://www.stockmarketgame.org/>
- Sohn, S.-H., Joo, S.-H., Grable, J. E., Lee, S., & Kim, M. (2012). Adolescents' financial literacy: The role of financial socialization agents, financial experiences, and money attitudes in shaping financial literacy among South Korean youth. *Journal of adolescence*, 35(4), 969-980.
- Van Damme, M. (2015). *Financiële vorming*: KVAB Press.
- Van In. (2019). *FikS*: Uitgeverij Van In.
- Vlaams Ministerie van Onderwijs en Vorming. (2022). Modernisering van het secundair onderwijs. Retrieved from <https://onderwijs.vlaanderen.be/nl/directies-en-administraties/onderwijsinhoud-en-leerlingenbegeleiding/secundair-onderwijs/modernisering-van-het-secundair-onderwijs>
- Wikifin. (2022). Voor jouw vragen over geld. Retrieved from <https://www.wikifin.be/nl>
- Wikifin Lab. (2022). Een unieke, interactieve ervaring om geldzaken beter te begrijpen. Retrieved from <https://www.wikifin.be/nl/wikifin-lab>
- Wikifin School. (2022). Inspiratie voor je lessen financiële educatie. Retrieved from <https://www.wikifin.be/nl/wikifin-school/online-oefenen-dankzij-financial-literacy-school>

G. Bijlagen

Bijlage 1: Eindtermen 'Economische en financiële competenties' (A-stroom)

Inzicht ontwikkelen in consumptiegedrag, inkomensverwerving en financiële producten om budgettaire gevolgen op korte en lange termijn in te schatten.
Eindterm 11.1 De leerlingen beargumenteren hun keuzegedrag bij aankopen rekening houdend met hun behoeften en beïnvloedende factoren.
<u>Met inbegrip van kennis</u> * Conceptuele kennis <ul style="list-style-type: none">
- Reële en gecreëerde behoeften
- Factoren die het koopgedrag beïnvloeden: prijs met inbegrip van bijkomende kosten, beschikbare middelen, status, reclame, verkoopspraktijken, peers, media, sociale media, milieu- en sociale aspecten
<u>Met inbegrip van dimensies eindterm</u> Cognitieve dimensie: beheersingsniveau evalueren
Geldig van: 01/09/2019 Geldig tot: -
Onderwijsdoeltype: eindtermen
Vlaamse sleutelcompetentie: Economische en financiële competenties
Eindterm 11.2 De leerlingen beoordelen de veiligheid, risico's en kosten verbonden aan het gebruik van betaalmiddelen en verkoopkanalen.
<u>Met inbegrip van kennis</u> * Conceptuele kennis <ul style="list-style-type: none">
- Werking, kosten, fraude en veiligheid bij courante betaalmiddelen en courante verkoopkanalen * Procedurele kennis <ul style="list-style-type: none">
- Strategieën om bedrog en fraude te voorkomen, te herkennen en adequaat te reageren

Met inbegrip van dimensies eindterm

Cognitieve dimensie: beheersingsniveau evalueren

Geldig van: 01/09/2019   **Geldig tot:** -

Onderwijsdoeltype:

eindtermen

Vlaamse sleutelcompetentie:

Economische en financiële competenties

Eindterm 11.3 De leerlingen ontleden een gezinsbudget.

Met inbegrip van kennis

* Feitenkennis

- Budget
- Lenen, sparen, rente, schuld

* Conceptuele kennis

- Gezinsbudget: inkomsten en uitgaven op korte en lange termijn
- Lenen, sparen, rente, schuld

Met inbegrip van dimensies eindterm

Cognitieve dimensie: beheersingsniveau analyseren

Geldig van: 01/09/2019   **Geldig tot:** -

Onderwijsdoeltype:

eindtermen

Vlaamse sleutelcompetentie:

Economische en financiële competenties

Eindterm 11.4 De leerlingen maken budgettaire keuzes voor zichzelf rekening houdend met een eigen budget en een gezinsbudget.

Met inbegrip van kennis

* Conceptuele kennis

- Persoonlijk en gezinsbudget: inkomsten en uitgaven op korte en lange termijn
- Lenen, sparen, schuld
- Documenten voor een eenvoudig persoonlijk administratiebeheer zoals kastickets, rekeninguittreksels, garantiebewijzen, contracten, abonnement

* Procedurele kennis

- Stappen voor het beheren en bewaren van een persoonlijke administratie

Met inbegrip van dimensies eindterm

Cognitieve dimensie: beheersingsniveau evalueren

Affectieve dimensie: handelen vanuit een persoonlijk kader waarin voorkeuren voor waarden, opvattingen, gedragingen, gebeurtenissen, informatie, taken, strategieën,... geïnternaliseerd zijn, maar waarbij nog aandacht nodig is voor de balans tussen conflicterende aspecten

Geldig van: 01/09/2019   **Geldig tot:** -

Onderwijsdoeltype:

eindtermen

Vlaamse sleutelcompetentie:

Economische en financiële competenties

De werking van ondernemingen en organisaties en hun maatschappelijke rol duiden.

Eindterm 11.5 De leerlingen lichten activiteiten toe in verschillende soorten ondernemingen en organisaties in de eigen leefomgeving.

Met inbegrip van kennis

* Conceptuele kennis

- Activiteiten in ondernemingen en organisaties zoals productie, logistiek, marketing, administratie
- Productie- en dienstenonderneming
- Profit en non-profit

Met inbegrip van dimensies eindterm

Cognitieve dimensie: beheersingsniveau begrijpen

Geldig van: 01/09/2019   **Geldig tot:** -

Onderwijsdoeltype:

eindtermen

Vlaamse sleutelcompetentie:

Economische en financiële competenties

Eindterm 11.6 De leerlingen lichten de impact van beslissingen van ondernemingen en organisaties toe op de omgeving.

Met inbegrip van kennis

* Conceptuele kennis

- Gevolgen van keuzes met betrekking tot winst, concurrentiepositie, maatschappelijk verantwoord ondernemen (people, planet, profit) voor de omgeving
- Belang van social profit voor de omgeving

Met inbegrip van dimensies eindterm

Cognitieve dimensie: beheersingsniveau begrijpen

Geldig van: 01/09/2019   **Geldig tot:** -

Onderwijsdoeltype:

eindtermen

Vlaamse sleutelcompetentie:

Economische en financiële competenties

Reflecteren over de werking van de markten en de economie als systeem en de invloed van de overheid hierop duiden binnen de (inter)nationale context.

Eindterm 11.7 De leerlingen lichten toe hoe de overheid via inkomsten en uitgaven impact heeft op de samenleving.

Met inbegrip van kennis

* Feitenkennis

- Belastingen
- Sociale zekerheidsbijdragen

* Conceptuele kennis

- Inkomsten: belastingen, sociale zekerheidsbijdragen
- Uitgaven zoals kinderbijslag, infrastructuur, onderwijs, gezondheidszorg, pensioen, werkloosheidsuitkering
- Herverdelingsmechanisme

Met inbegrip van dimensies eindterm

Cognitieve dimensie: beheersingsniveau begrijpen

Geldig van: 01/09/2019   **Geldig tot:** -

Onderwijsdoeltype:

eindtermen

Vlaamse sleutelcompetentie:

Economische en financiële competenties

Bijlage 2: Eindtermen 'Economische en financiële competenties' (B-stroom)

Inzicht ontwikkelen in consumptiegedrag, inkomensverwerving en financiële producten om budgettaire gevolgen op korte en lange termijn in te schatten.

Eindterm 11.1 De leerlingen beargumenteren hun keuzegedrag bij aankopen rekening houdend met hun behoeften en beïnvloedende factoren.

Met inbegrip van kennis

* Conceptuele kennis

- Reële en gecreëerde behoeften
- Factoren die het koopgedrag beïnvloeden: prijs met inbegrip van bijkomende kosten, beschikbare middelen, status, reclame, verkooppraktijken, peers, media, sociale media, milieu- en sociale aspecten

Met inbegrip van dimensies eindterm

Cognitieve dimensie: beheersingsniveau evalueren

Geldig van: 01/09/2019   **Geldig tot:** -

Onderwijsdoeltype:

eindtermen

Vlaamse sleutelcompetentie:

Economische en financiële competenties

Eindterm 11.2 De leerlingen beoordelen de veiligheid, risico's en kosten verbonden aan het gebruik van betaalmiddelen en verkoopkanalen.

Met inbegrip van kennis

* Conceptuele kennis

- Werking, kosten, fraude en veiligheid bij courante betaalmiddelen en courante verkoopkanalen

* Procedurele kennis

- Strategieën om bedrog en fraude te voorkomen, te herkennen en adequaat te reageren

Met inbegrip van dimensies eindterm

Cognitieve dimensie: beheersingsniveau evalueren

Geldig van: 01/09/2019   **Geldig tot:** -

Onderwijsdoeltype:

eindtermen

Vlaamse sleutelcompetentie:

Economische en financiële competenties

Eindterm 11.3 De leerlingen schetsen inkomsten en uitgaven binnen een gezinsbudget.

Met inbegrip van kennis

* Feitenkennis

- Budget
- Lenen, sparen, rente en schuld

* Conceptuele kennis

- Gezinsbudget: inkomsten en uitgaven op korte en lange termijn
- Lenen, sparen, rente, schuld

Met inbegrip van dimensies eindterm

Cognitieve dimensie: beheersingsniveau begrijpen

Geldig van: 01/09/2019   **Geldig tot:** -

Onderwijsdoeltype:

eindtermen

Vlaamse sleutelcompetentie:

Economische en financiële competenties

Eindterm 11.4 De leerlingen maken budgettaire keuzes voor zichzelf rekening houdend met een eigen budget en een gezinsbudget.

Met inbegrip van kennis

* Conceptuele kennis

- Persoonlijk en gezinsbudget: inkomsten en uitgaven op korte en lange termijn
- Lenen, sparen, schuld
- Documenten voor een eenvoudig persoonlijk administratiebeheer zoals kastickets, rekeninguittreksels, garantiebewijzen, contracten bv. abonnement

* Procedurele kennis

- Stappen voor het beheren en bewaren van een persoonlijke administratie

Met inbegrip van dimensies eindterm

Cognitieve dimensie: beheersingsniveau evalueren

Affectieve dimensie: handelen vanuit een persoonlijk kader waarin voorkeuren voor waarden, opvattingen, gedragingen, gebeurtenissen, informatie, taken, strategieën,... geïnternaliseerd zijn, maar waarbij nog aandacht nodig is voor de balans tussen conflicterende aspecten

Geldig van: 01/09/2019   **Geldig tot:** -

Onderwijsdoeltype:

eindtermen

Vlaamse sleutelcompetentie:

Economische en financiële competenties

De werking van ondernemingen en organisaties en hun maatschappelijke rol duiden.

Eindterm 11.5 De leerlingen lichten activiteiten toe van verschillende soorten ondernemingen en organisaties in de eigen leefomgeving.

Met inbegrip van kennis

* Conceptuele kennis

- Activiteiten in ondernemingen en organisaties zoals productie, logistiek, marketing, administratie
- Productie- en dienstonderneming
- Profit en non-profit

Met inbegrip van dimensies eindterm

Cognitieve dimensie: beheersingsniveau begrijpen

Geldig van: 01/09/2019   **Geldig tot:** -

Onderwijsdoeltype:

eindtermen

Vlaamse sleutelcompetentie:

Economische en financiële competenties

Bijlage 3: Eindtermen financiële basisgeletterdheid (A-stroom en B-stroom)

Inzicht ontwikkelen in consumptiegedrag, inkomensverwerving en financiële producten om budgettaire gevolgen op korte en lange termijn in te schatten.

Eindterm BG 11.1 De leerling verklaart zijn keuzegedrag bij aankopen rekening houdend met zijn behoeften en beïnvloedende factoren.

Met inbegrip van kennis

* Conceptuele kennis

- Reële en gecreëerde behoeften
- Factoren die het koopgedrag beïnvloeden zoals prijs met inbegrip van bijkomende kosten, beschikbare middelen, status, reclame, verkooppraktijken, peers, media, sociale media, milieu- en sociale aspecten

Met inbegrip van dimensies eindterm

Cognitieve dimensie: beheersingsniveau begrijpen

Geldig van: 01/09/2019   **Geldig tot:** -

Onderwijsdoeltype:

eindtermen basisgeletterdheid

Vlaamse sleutelcompetentie:

Economische en financiële competenties

Eindterm BG 11.2 De leerling licht de veiligheid, risico's en kosten verbonden aan het gebruik van betaalmiddelen en verkoopkanalen toe.

Met inbegrip van kennis

* Conceptuele kennis

- Werking, kosten, fraude en veiligheid bij courante betaalmiddelen en courante verkoopkanalen
- Strategieën om bedrog en fraude te voorkomen, te herkennen en adequaat te reageren

Met inbegrip van dimensies eindterm

Cognitieve dimensie: beheersingsniveau begrijpen

Geldig van: 01/09/2019   **Geldig tot:** -

Onderwijsdoeltype:

eindtermen basisgeletterdheid

Vlaamse sleutelcompetentie:

Economische en financiële competenties

Eindterm BG 11.3 De leerling maakt budgettaire keuzes voor zichzelf rekening houdend met een eigen budget en een gezinsbudget.

Met inbegrip van kennis

* Conceptuele kennis

- Persoonlijk en gezinsbudget: inkomsten en uitgaven op korte en lange termijn
- Lenen, sparen, schuld
- Documenten voor een eenvoudig persoonlijk administratiebeheer zoals kastickets, rekeninguittreksels, garantiebewijzen, contracten, abonnementen

* Procedurele kennis

- Stappen voor het beheren en bewaren van een persoonlijke administratie

Met inbegrip van dimensies eindterm

Cognitieve dimensie: beheersingsniveau evalueren

Affectieve dimensie: handelen vanuit een persoonlijk kader waarin voorkeuren voor waarden, opvattingen, gedragingen, gebeurtenissen, informatie, taken, strategieën,... geïnternaliseerd zijn, maar waarbij nog aandacht nodig is voor de balans tussen conflicterende aspecten

Geldig van: 01/09/2019

Geldig tot: -

Onderwijsdoeltype:

eindtermen basisgeletterdheid

Vlaamse sleutelcompetentie:

Economische en financiële competenties

Bijlage 4: Interviewleidraad

Gegevens

Secundaire school	
Naam leerkracht	
Geslacht leerkracht	

Vragen

In welk middelbaar gaf u lessen omtrent financiële geletterdheid? In het eerste middelbaar, het tweede middelbaar of beiden? Nu nog steeds?

-

In welke richtingen gaf u lessen omtrent financiële geletterdheid in het eerste/tweede middelbaar?

-

Hoe richtte u uw lessen omtrent financiële geletterdheid in het eerste/tweede middelbaar in (bv. workshop, geïntegreerd in bestaand vak, schooluitstap, ...)? Maakte u gebruik van bepaalde schoolboeken of didactisch materiaal dat ter beschikking wordt gesteld door bijvoorbeeld Wikifin?

-

Heeft u het gevoel dat uw aanpak in het eerste/tweede middelbaar gerendeerd heeft? Bent u met andere woorden tevreden over uw aanpak? Waarom wel/niet?

-

Wat zijn volgens u goede aanpakken om financiële geletterdheid aan te reiken?

-

Wat zijn volgens u minder goede aanpakken om financiële geletterdheid aan te reiken?

-

Hoe belangrijk vindt u het dat financiële geletterdheid een plaats heeft gekregen in het secundair onderwijs?

-

Hoe schat u uzelf in op het gebied van financiële geletterdheid?

-

Bijlage 5: *Informed consent* (school)

Beste

Wij zijn drie studenten van de Educatieve Master Economie (Universiteit Hasselt). In kader van onze masterproef voeren we onderzoek naar de mate waarin de eindtermen financiële basisgeletterdheid bereikt werden sinds ze van kracht zijn gegaan op 1 september 2019. We stelden namelijk een vragenlijst op waarin allerlei vragen gesteld worden in functie van deze eindtermen. Leerlingen die in 2019 van start gingen in het eerste middelbaar, zouden op dit moment (2022) in het derde middelbaar moeten zitten en zouden dus elk individueel de eindtermen financiële basisgeletterdheid bereikt moeten hebben. Om dit na te gaan, zouden we deze vragenlijst graag afnemen bij alle leerlingen (ongeacht de studierichting) uit het derde middelbaar bij jullie op school. Het invullen van de vragenlijst zal ongeveer 30 minuten tijd in beslag nemen voor elke leerling. Daarbovenop zouden we graag in gesprek gaan met een leerkracht (of meerderen) die in de eerste graad gewerkt heeft (hebben) rond financiële geletterdheid. Met andere woorden zouden we deze leerkracht(en) graag ongeveer 20 minuten interviewen om vervolgens linken te kunnen leggen tussen een bepaalde aanpak en de resultaten van leerlingen die aan de hand van deze aanpak onderwezen werden. De deelname aan het onderzoek is volledig vrijwillig en iedereen heeft het recht om de deelname aan het onderzoek te weigeren en zich te allen tijde terug te trekken, zonder dat hier verdere nadelen aan verbonden zijn. De inzichten die verkregen worden zullen bovendien volledig vertrouwelijk en anoniem verwerkt worden volgens de wettelijke bepalingen.* Tijdens het uitvoeren van dit onderzoek worden we begeleid door Dr. Kenneth De Beckker (kenneth.debeckker@uhasselt.be). Indien er nog vragen, onduidelijkheden of opmerkingen zijn, mag u ons steeds contacteren via onderstaande e-mailadressen:

- cato.thommis@student.uhasselt.be
- stephanie.govaerts@student.uhasselt.be
- ulrike.uitdebroeks@student.uhasselt.be

Wij zijn u alvast heel dankbaar om samen met de school deel te nemen aan het onderzoek.

Met vriendelijke groeten

Cato Thommis, Stéphanie Govaerts & Ulrike Uitdebroeks

➤ Ik heb bovenstaande informatie gelezen en begrepen en heb antwoord gekregen op al mijn vragen betreffende deze studie. ☐   ➤ Ik stem toe om deel te nemen. ☐   Naam: _____ Datum: _____

*Dit onderzoek wordt uitgevoerd conform de bepalingen van de Europese Algemene Verordening Gegevensbescherming (AVG) (ook bekend als *General Data Protection Regulation* of 'GDPR'). We verzekeren u dat de door u gedeelde informatie louter voor statistische doeleinden gebruikt zal worden en niet doorgegeven zal worden aan externe partijen.

Bijlage 6: *Informed consent* (leerkracht)

Beste

Wij zijn drie studenten van de Educatieve Master Economie (Universiteit Hasselt). In kader van onze masterproef voeren we onderzoek naar de mate waarin de eindtermen financiële basisgeletterdheid bereikt werden sinds ze van kracht zijn gegaan op 1 september 2019. Om dit na te gaan, nemen we een vragenlijst af bij alle leerlingen uit het derde middelbaar van jullie school. Daarbovenop zouden we graag in gesprek gaan met een leerkracht die in de eerste graad gewerkt heeft rond financiële geletterdheid. Met andere woorden zouden we u graag gedurende ongeveer 20 minuten interviewen. Op deze manier kunnen linken gelegd worden tussen een bepaalde aanpak en de resultaten van de leerlingen die aan de hand van deze aanpak onderwezen werden. Tijdens het interview zouden we graag een opname maken om uw inzichten nadien opnieuw te kunnen beluisteren. De inzichten die verkregen worden uit het interview zullen bovendien volledig vertrouwelijk en anoniem verwerkt worden volgens de wettelijke bepalingen.* Uw naam wordt daarbij dus niet gepubliceerd. Uw deelname aan het onderzoek is volledig vrijwillig. U heeft dus het recht om uw deelname aan het onderzoek te weigeren en u te allen tijde terug te trekken, zonder dat hier verdere nadelen aan verbonden zijn. Tijdens het uitvoeren van dit onderzoek worden we begeleid door Dr. Kenneth De Beckker (kenneth.debeckker@uhasselt.be). Indien er nog vragen, onduidelijkheden of opmerkingen zijn, mag u ons steeds contacteren via onderstaande e-mailadressen:

- cato.thommis@student.uhasselt.be
- stephanie.govaerts@student.uhasselt.be
- ulrike.uitdebroeks@student.uhasselt.be

Wij zijn u alvast heel dankbaar om deel te nemen aan het onderzoek.

Met vriendelijke groeten

Cato Thommis, Stéphanie Govaerts & Ulrike Uitdebroeks

➤ Ik heb bovenstaande informatie gelezen en begrepen en heb antwoord gekregen op al mijn vragen betreffende deze studie. ☐   ➤ Ik stem toe om deel te nemen. ☐   ➤ Ik geef toestemming tot het maken van een opname van het interview. ☐

Naam:

Datum:

*Dit onderzoek wordt uitgevoerd conform de bepalingen van de Europese Algemene Verordening Gegevensbescherming (AVG) (ook bekend als *General Data Protection Regulation* of 'GDPR'). We verzekeren u dat de door u gedeelde informatie louter voor statistische doeleinden gebruikt zal worden en niet doorgegeven zal worden aan externe partijen.

Bijlage 7: Vragenlijst met juiste oplossingen

Introductie

Hallo!

Wij zijn drie leerkrachten Economie in opleiding en daarom nemen wij een vragenlijst af bij leerlingen uit het derde middelbaar. De vragenlijst gaat over jouw kennis omtrent allerlei financiële begrippen en dergelijke. Het zal ongeveer 30 minuten duren om de volledige vragenlijst in te vullen. Het is belangrijk dat je de vragen grondig leest alvorens je een antwoord geeft. Jouw antwoord is ook volledig anoniem, dus wij komen jouw naam niet te weten.*

Alvast bedankt om onze vragenlijst in te vullen!

Met vriendelijke groeten
Cato, Stéphanie & Ulrike

*Dit onderzoek wordt uitgevoerd conform de bepalingen van de Europese Algemene Verordening Gegevensbescherming (AVG) (ook bekend als General Data Protection Regulation of 'GDPR'). We verzekeren u dat de door u gedeelde informatie louter voor statistische doeleinden gebruikt zal worden en niet doorgegeven zal worden aan externe partijen.

Vraag 1

Reële behoeften zijn behoeften die je nodig hebt om te kunnen overleven. Gecreëerde behoeften zijn behoeften die je niet echt nodig hebt, maar dingen die je graag wil hebben. Duid voor onderstaande behoeften aan of er sprake is van een reële behoefte of een gecreëerde behoefte.

Behoeften	Reële behoefte	Gecreëerde behoefte
Een smartphone	O	X
Een boterham	X	O
Een flesje water	X	O
Een flesje cola	O	X
Snoep	O	X
Vlees en vis	X	O

Vraag 2

Bepaalde factoren beïnvloeden het koopgedrag van een consument. Lees onderstaande situaties en duid vervolgens aan welke factor het koopgedrag beïnvloedt.

Aangezien Jules 25% korting krijgt bij de aankoop van een horloge, beslist hij om er één te kopen. Welke factor beïnvloedt zijn koopgedrag?

- Prijs**
- Beschikbare middelen (budget)
- Reclame
- Peers (de groep)
- (Sociale) media
- Milieu

Aangezien alle klasgenoten van Sofie een smartphone hebben, wil ze er graag ook één kopen. Welke factor beïnvloedt haar koopgedrag?

- Prijs
- Beschikbare middelen (budget)
- Reclame
- Peers (de groep)**
- (Sociale) media
- Milieu

Mathias vraagt zijn ouders om gerecycleerd papier te kopen om op te noteren tijdens de les. Welke factor beïnvloedt zijn koopgedrag?

- Prijs
- Beschikbare middelen (budget)
- Reclame
- Peers (de groep)
- (Sociale) media
- Milieu**

Hanne wil graag AirPods kopen, maar moet eerst nog €100,00 sparen. Welke factor beïnvloedt haar koopgedrag?

- Prijs
- Beschikbare middelen (budget)**
- Reclame
- Peers (de groep)
- (Sociale) media
- Milieu

Jasper ziet in het bushokje een affiche ophangen van de buurtwinkel in de straat. Als hij één flesje Cola koopt, krijgt hij een tweede flesje er gratis bij. Hij beslist om vlug twee flesjes te gaan halen. Welke factor beïnvloedt zijn koopgedrag?

- Prijs
- Beschikbare middelen (budget)
- Reclame**
- Peers (de groep)
- (Sociale) media
- Milieu

Marie ziet op Instagram een influencer met de nieuwste sneakers van Nike. Ze wil graag net dezelfde kopen. Welke factor beïnvloedt haar koopgedrag?

- Prijs
- Beschikbare middelen (budget)
- Reclame
- Peers (de groep)
- (Sociale) media**
- Milieu

Vraag 3

Welk betaalmiddel zie je op onderstaande afbeelding?

- Cash geld
- Debetkaart**
- Prepaidkaart
- Smartpay of sms
- Contactloos betalen

Welk betaalmiddel zie je op onderstaande afbeelding?

- Cash geld
- Debetkaart
- Prepaidkaart
- Smartpay of sms
- Contactloos betalen**

Welk betaalmiddel zie je op onderstaande afbeelding?

- Cash geld
- Debetkaart
- Prepaidkaart
- Smartpay of sms**
- Contactloos betalen

Welk betaalmiddel zie je op onderstaande afbeelding?

- Cash geld
- Debetkaart
- Prepaidkaart**
- Smartpay of sms
- Contactloos betalen

Welk betaalmiddel zie je op onderstaande afbeelding?

- Cash geld**
- Debetkaart
- Prepaidkaart
- Smartpay of sms
- Contactloos betalen

Vraag 4

Lees onderstaande nadelen, kosten of risico's en duid vervolgens het bijbehorende betaalmiddel aan.

Bij dit betaalmiddel kan je te snel geld uitgeven omdat het heel gemakkelijk gaat. Het risico bestaat dus dat je zonder na te denken iets aankoopt. Er zijn immers wel vastgelegde betalingslimieten per dag of per week. Deze vastgelegde limieten zijn enkel aanpasbaar met toestemming van je ouders of je voogd. Daarnaast kan het betaalmiddel gestolen worden en zo kan men proberen om je pincode te weten te komen. Ook je informatie kan gestolen worden en onrechtmatig gebruikt worden om geld van je rekening te stelen. Je moet dus zeker je pincode geheimhouden. Indien dit betaalmiddel toch gestolen wordt en je laat het niet onmiddellijk blokkeren, kan je je geld verliezen.

- Cash geld
- Debetkaart**
- Prepaidkaart
- Smartpay of sms
- Contactloos betalen

Dit betaalmiddel kan gestolen worden of je kan het verliezen en dan ben je de waarde kwijt. Daarnaast kan het ook om vals geld gaan. Briefjes van een groot bedrag kunnen bovendien geweigerd worden voor kleine aankopen, omdat het vals geld kan zijn of omdat er onvoldoende wisselmogelijkheden zijn.

- Cash geld**
- Debetkaart
- Prepaidkaart
- Smartpay of sms
- Contactloos betalen

Er kunnen kosten verbonden zijn aan het gebruik van dit betaalmiddel. Geld afhalen aan een bankautomaat kost bijvoorbeeld ook geld met deze kaart. Bovendien zijn er vastgelegde betalingslimieten per dag of per week. Ook kan het betaalmiddel gestolen worden en kan men proberen om je pincode te weten te komen. Deze pincode moet je dus geheimhouden.

- Cash geld
- Debetkaart
- **Prepaidkaart**
- Smartpay of sms
- Contactloos betalen

Bij dit betaalmiddel kan je te snel geld uitgeven omdat het heel gemakkelijk gaat. Het risico bestaat dus dat je zonder na te denken iets aankoopt. Er zijn immers wel vastgelegde betalingslimieten per dag of per week. Daarnaast kan het betaalmiddel gestolen worden en zo kan men proberen om je pincode te weten te komen. Ook je informatie kan gestolen worden en onrechtmatig gebruikt worden om geld van je rekening te stelen. Indien dit betaalmiddel toch gestolen wordt en je laat het niet onmiddellijk blokkeren, kan je je geld verliezen. Bij diefstal kan er zelfs zomaar een aankoop tot €50,00 betaald worden, zonder dat de pincode nodig is.

- Cash geld
- Debetkaart
- Prepaidkaart
- Smartpay of sms
- **Contactloos betalen**

Vraag 5

Lees het artikel. Stel je voor dat je zo'n e-mail ontvangt. Wat doe je dan best? Beoordeel daarom de adviezen onder het artikel.

Rekening leeg

'Frauduleuze bankenmails en nepberichten op sociale media hebben één ding gemeen: het zijn allemaal pogingen tot phishing. Op het einde van de rit wordt altijd gevraagd om een link aan te klikken die naar een website leidt waarop de slachtoffers moeten inloggen met hun bankgegevens', waarschuwt Marchand. Het resultaat laat zich raden: zonder het te weten, belanden de bancaire inloggegevens in handen van fraudeurs die in een mum van tijd rekeningen kunnen plunderen. Soms wordt er ook zogenaamde malware geïnstalleerd, waarmee hackers toegang krijgen tot de computer.

Beantwoord de e-mail en geef je bankgegevens. Is dit een goed advies?

- Ja
- **Nee**

Neem contact op met je bank om je te informeren over de e-mail. Is dit een goed advies?

- Ja**
- Nee

Als de link hetzelfde is als het websiteadres van je bank, klik dan op de link en volg de instructies.

Is dit een goed advies?

- Ja
- Nee**

Vraag 6

Lees onderstaande situaties en duid vervolgens aan over welk verkoopkanaal er sprake is.

In deze verkoopplaats worden merkproducten aan goedkopere prijzen aangeboden. Het is eerder sober ingericht.

- Discountwinkel**
- Marktverkoop
- Nachtwinkel
- Shoppingcenter
- Speciaalzaak
- Supermarkt

In deze verkoopplaats bedient de klant zichzelf en betaalt deze aan de kassa. Je kan er zowel food als non-food producten kopen.

- Discountwinkel
- Marktverkoop
- Nachtwinkel
- Shoppingcenter
- Speciaalzaak
- Supermarkt**

Deze verkoopplaats is een openbare plaats waar je één keer per week je boodschappen kan doen. Het personeel heeft een grote vakkennis.

- Discountwinkel
- Marktverkoop**
- Nachtwinkel
- Shoppingcenter
- Speciaalzaak
- Supermarkt

In deze verkoopplaats is men gespecialiseerd in één product. Het personeel heeft een grote vakkennis.

- Discountwinkel
- Marktverkoop
- Nachtwinkel
- Shoppingcenter
- Speciaalzaak**
- Supermarkt

In deze verkoopplaats vind je alles onder één dak. Verschillende verkooppunten zijn er namelijk gegroepeerd én er is vaak een ruime parking.

- Discountwinkel
- Marktverkoop
- Nachtwinkel
- Shoppingcenter**
- Speciaalzaak
- Supermarkt

Deze verkoopplaats biedt producten aan tijdens de nacht. De prijzen van deze producten liggen doorgaans hoger.

- Discountwinkel
- Marktverkoop
- Nachtwinkel**
- Shoppingcenter
- Speciaalzaak
- Supermarkt

Vraag 7

Beantwoord onderstaande vragen met betrekking tot inkomsten en uitgaven van het gezin.

Verdeel onderstaande inkomsten en uitgaven van het gezin over de juiste kolom.

Inkomsten en uitgaven	Inkomsten voor het gezin	Uitgaven voor het gezin
Kinderbijslag	X	O
Nutsvoorzieningen (gas, water, elektriciteit)	O	X
Verzekering auto	O	X
Ziekte-uitkering	X	O
Huur woning	O	X
Wedde of loon	X	O

Verdeel onderstaande inkomsten van het gezin over de juiste kolom.

Inkomsten	Inkomsten uit arbeid	Inkomsten uit vermogen	Sociale vergoedingen	Toevallige inkomsten
Werkloosheidsuitkering	0	0	X	0
Financiële steun familie	0	0	0	X
Wedde of loon	X	0	0	0
Huuropbrengsten	0	X	0	0

Verdeel onderstaande uitgaven van het gezin over de juiste kolom.

Uitgaven	Vaste uitgaven	Variabele uitgaven	Onvoorziene uitgaven	Buitengewone uitgaven
Herstelling auto	0	0	X	0
Aankoop nieuwe auto	0	0	0	X
Afbetaling woning	X	0	0	0
Kleding	0	X	0	0

Vraag 8

Lees volgende omschrijving.

Een ... is een geldbedrag dat door een partij wordt verstrekt aan een andere partij op voorwaarde dat het later terug wordt betaald. Veelal wordt hier een vergoeding in de vorm van interest voor betaald en eventueel andere kosten.

Welk begrip ontbreekt in bovenstaande omschrijving?

- Spaarrekening
- Rente
- Lening**
- Interest

Vraag 9

Rob is erg sportief en wil daarom graag een Apple Watch kopen om te gebruiken tijdens het sporten. Het model dat hij graag wil, kost €400,00. Van zijn verjaardagsfeest heeft hij nog €130,00 over. Zijn ouders zijn bereid om voor een bedrag van €100,00 mee te leggen. Hoeveel geld moet Rob nog sparen alvorens hij de Apple Watch kan aankopen?

- **€170,00**

Rob voert regelmatig klusjes uit in de tuin van zijn buurvrouw. Per klusje krijgt hij €10,00. Hoeveel klusjes moet Rob nog uitvoeren om genoeg geld te sparen om de Apple Watch te kopen?

- **17 klusjes**

Vraag 10

Bekijk onderstaande factuur.

					
Dhr. Mohamed Rimouani Leuvensesteenweg 321 1000 BRUSSEL					
Factuur					
Datum	Klant nr	Factuur nr	Facturatieperiode	Pagina nr	BTW nr
20XX-10-29	001175114	7874273119	26 sep - 25 okt	1 van 9	BE 0303.244.678
UW SALDO INCL. BTW					€ 40,30
DIENSTEN		Bedrag €			
Maandelijks abonnement		30,00			
Totaal zonder btw		30,00			
Btw (21 %)		6,30			
Bedragen buiten toepassing van btw		0,00			
Totaal van deze factuur (incl. btw)		36,30			
Deze factuur incl. btw					36,30
Vorig saldo incl. btw					38,45
Betaling					-38,45
Uw saldo incl. btw					36,30

Waarom werd bovenstaande factuur verzonden naar Mohamed?

- **Omdat Mohamed geld moet betalen aan Base.**
- Omdat Base geld moet betalen aan Mohamed.
- Omdat Mohamed geld betaald heeft aan Base.
- Omdat Base geld betaald heeft aan Mohamed.

Hoeveel bedraagt de prijs van het maandelijkse abonnement exclusief btw?

- **€30,00**
- €6,30
- €36,30
- €38,45

Vraag 11

Bekijk onderstaande bestelling.

Winkelwagentje				
Aantal	Product	Excl.	Prijs	Totaal
1	Papermate balpen Flexgrip Ultra RT blauw (1mm)	€ 1,24	€ 1,50	€ 1,50
			Subtotaal	€ 1,50
			Verzend- en administratiekosten	€ 4,95
			Totaal (Incl. 21 % btw)	€ 6,45

Hoeveel kost de balpen inclusief btw?

- €1,24
- **€1,50**
- €4,95
- €6,45

Welk bedrag wordt aangerekend voor het verzenden van de balpen en de administratieve verwerking ervan?

- €1,24
- €1,50
- **€4,95**
- €6,45

Vraag 12

Op onderstaande afbeelding vind je de inkomsten en uitgaven van Julie terug.

Hoeveel bedraagt het totaal van de inkomsten?

- €310,00

Hoeveel bedraagt het totaal van de uitgaven?

- €145,00

Is dit een gezond budget?

- Ja
- Nee

Bijna klaar!

Wat is jouw geslacht?

- Jongen
- Meisje
- Andere
- Ik wens deze vraag niet te beantwoorden

Wat is jouw geboortjaar?

- ...

In welke school zit je?

- ...

Welke richting volgde je in het eerste middelbaar?

- ...

Welke richting volgde je in het tweede middelbaar?

- ...

Welke richting volg je nu, in het derde middelbaar?

- ...

Klaar!

Bedankt om onze vragenlijst in te vullen!

Met vriendelijke groeten

Cato, Stéphanie & Ulrike

Bijlage 8: Creatief eindproduct

Met deze masterproef werd getracht een antwoord te formuleren op de centrale onderzoeksvraag "In welke mate werden de eindtermen financiële basisgeletterdheid bereikt sinds ze van kracht zijn gegaan in 2019?". Er werd om te beginnen een literatuurstudie uitgevoerd om te onderzoeken wat financiële geletterdheid precies is, welke mogelijkheden er zijn om financiële geletterdheid aan te brengen en hoe financiële geletterdheid in het Vlaams onderwijs wordt aangepakt. Bijkomend werden semigestructureerde interviews afgenomen om te achterhalen hoe leerkrachten financiële educatie omtrent de eindtermen financiële basisgeletterdheid in de praktijk aanpakken en wat hun verwachtingen en standpunten zijn ten opzichte van deze eindtermen. Beide componenten vormden de basis voor het opstellen van de vragenlijst waarmee de centrale onderzoeksvraag beantwoord kon worden.

De vragenlijst omvat twaalf vragen die testen of de leerlingen voldoende financiële geletterdheid verworven hebben in de eerste graad van het secundair onderwijs. De vragen gaan zodoende na in welke mate de drie eindtermen met betrekking tot financiële basisgeletterdheid bereikt werden. Elke vraag speelt dan ook specifiek in op één van de drie eindtermen:

Vraag 1	Reële en gecreëerde behoeften	BG 11.1	De leerling verklaart zijn keuzegedrag bij aankopen rekening houdend met zijn behoeften en beïnvloedende factoren.
Vraag 2	Beïnvloedende factoren koopgedrag		
Vraag 3	Soorten betaalmiddelen	BG 11.2	De leerling licht de veiligheid, risico's en kosten verbonden aan het gebruik van betaalmiddelen en verkoopkanalen toe.
Vraag 4	Nadelen, kosten en risico's betaalmiddelen		
Vraag 5	Phishing		
Vraag 6	Verkoopkanalen		
Vraag 7	Inkomsten en uitgaven voor het gezin	BG 11.3	De leerling maakt budgettaire keuzes voor zichzelf rekening houdend met een eigen budget en een gezinsbudget.
Vraag 8	Lenen		
Vraag 9	Sparen		
Vraag 10	Factuur		
Vraag 11	Bestelling		
Vraag 12	Gezond budget		

In Bijlage 7 kunnen deze vragen geraadpleegd worden.

Als creatief eindproduct werd geopteerd om deze vragenlijst, die opgesteld werd voor de empirische studie van deze masterproef, aan te bieden aan de scholen en leerkrachten weliswaar in een ander jasje. De vragenlijst wordt aangeboden door middel van een interactieve Google Presentatie via dewelke de leerlingen doorgelid worden naar drie aparte Google Formulieren die elk de vragen van één eindterm financiële basisgeletterdheid bevatten.

Door de vragen op te delen in drie aparte formulieren, hebben de leerkrachten de mogelijkheid om de prestaties van hun leerlingen te beoordelen per specifieke eindterm en zo te achterhalen waar bijkomende inspanningen nodig zijn. Daarenboven is het een speelse manier van evalueren in vergelijking met de traditionele papieren toetsen en kunnen de leerkrachten onmiddellijk digitaal de resultaten laten genereren en raadplegen.

De resultaten, alsook de beperkingen van deze masterproef, vormden de inspiratie voor dit creatief product. Uit de resultaten bleek namelijk dat alle 210 respondenten BG 11.1 behaalden, maar dat vier respondenten niet slaagden voor BG 11.2 en elf respondenten niet slaagden voor BG 11.3. Doordat de vragen ingedeeld werden per specifieke eindterm, kon dus achterhaald worden welke eindtermen reeds bereikt zijn en waar het schoentje nog wringt. Om eveneens de scholen en leerkrachten van deze inzichten te voorzien, kozen we voor dit creatief product.

Daarnaast kunnen enkele beperkingen van dit onderzoek, met name de beperkte deelname van scholen en het feit dat niet steeds alle derdejaarsleerlingen van een school de vragenlijst invulden, aangepakt worden met behulp van dit creatief product. De scholen krijgen via dit creatief product namelijk alsnog de mogelijkheid om zelf na te gaan of hun leerlingen de eindtermen financiële basisgeletterdheid bereiken, ondanks dat ze niet deelnamen aan het onderzoek of niet alle leerlingen de vragenlijst lieten invullen. Zij kunnen ervoor opteren om dit intern te doen en de resultaten niet te delen voor verder onderzoek. Scholen die er echter wel toe bereid zijn hun resultaten (al dan niet anoniem) te delen, maken het bovendien mogelijk om het onderzoek verder te zetten en uit te breiden.

Het creatief product kan geraadpleegd worden via de volgende link:

- <https://drive.google.com/drive/folders/1O0VzdNSxoSPHSe4glx3ZuFyOVIMPHGgJ?usp=sharing>

Deze link leidt de leerkrachten naar een Google Drive map. Hier kunnen ze een aantal bestanden terugvinden:

Handleiding leerkrachten	In dit document wordt het woord gericht tot de leerkrachten die het creatief product zullen inzetten. Er wordt toegelicht wat het doel van het product is en hoe ze alle elementen kunnen raadplegen en gebruiken. Bovendien bevat het een instructie over hoe ze het product kunnen delen met hun leerlingen.
Creatief eindproduct	Startscherm: Slide 1 - In de winkel
	Slide 2 - Aan de kassa
	Formulier 1 - Vragen omtrent BG 11.1
	Formulier 2 - Vragen omtrent BG 11.2
	Formulier 3 - Vragen omtrent BG 11.3